

ZGODOVINSKI ČASOPIS

HISTORICAL REVIEW

leto 1995 1 letnik 49

ISSN 0350-5774

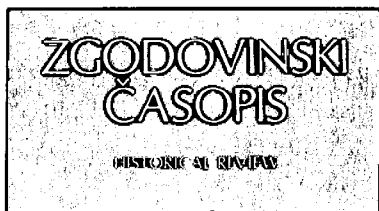
UDK 949.712(05)
UDC

ZGODOVINSKI ČASOPIS

HISTORICAL REVIEW

LETNIK 49
LETO 1995

IZDAJA
ZVEZA ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE
LJUBLJANA

UDC 949.712(05)
UDK

ISSN 0350-5774

GLASILO ZVEZE ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE

Uredniški odbor: dr. Bogo Grafenauer
dr. Vasilij Melik (glavni in odgovorni urednik)
Janez Stergar (namestnik glavnega urednika)
Nataša Stergar (tehnični urednik)
dr. Miro Stiplovšek
dr. Peter Štih

Za znanstveno vsebino prispevkov so odgovorni avtorji. Ponatis člankov in slik je mogoč samo z dovoljenjem uredništva in navedbo vira.

Redakcija tega zvezka je bila zaključena 10. 2. 1995.

Izdajateljski svet: dr. Milica Kacin-Wohinz, Zdravko Klanjšček, dr. Jože Koropec, Samo Kristen, dr. Vasilij Melik, dr. Darja Mihelič, dr. Janko Pleterski, Janez Stergar, Prvenka Turk

Prevodi: Niko Ćudelja in Marija Javor Briški (nemščina), Lidija Berden (angleščina)

Zunanja oprema: Neta Twitter

Sedež uredništva in uprave: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2/I, tel.: (061) 17-69-210

Letna naročnina: za nečlane in ustanove 3900 SIT, za društvene člane 2700 SIT, za društvene člane-upokoјence 2000 SIT, za društvene člane-študente 1350 SIT (vse za leto 1995)
Cena tega zvezka v prosti prodaji je **960 SIT**

Tekoči račun: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 50101-678-49040

Sofinancirajo: Ministrstvo za znanost in tehnologijo Republike Slovenije
Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije
Ministrstvo za šolstvo in šport Republike Slovenije
Znanstveni inštitut Filozofske fakultete v Ljubljani
Znanstveno-raziskovalni center SAZU

Tisk: Tiskarna Slovenija, Ljubljana, marec 1995

Naklada: 2000 izvodov

Po mnenju Ministrstva za kulturo Republike Slovenije št. 415- 348/92 mb. z dne 24. 4. 1992 šteje Zgodovinski časopis za proizvod, od katerega se plačuje 5-odstotni prometni davek.

KAZALO – CONTENTS

RAZPRAVE – STUDIES

Gerhard Waldherr, Sledovi krščanstva v antiki v provinci Drugi Reciji (s podrobnim obravnavanjem regensburškega napisa)	5–17
Traces of Christianity in the Antiquity in the Province Raetia Secunda (with detailed dealing with Regensburg Inscription)	
Andrej Pleterski - Mateja Belak, ZBIVA. Cerkve v Vzhodnih Alpah od 8. do 10. stoletja	19–43
ZBIVA. Churches in Eastern Alps in 8th–10th Century	
Reinhard Härtel, Uporaba računalnika v medievistiki	45–65
Computer Application in the Medievalistics	
Ignacij Voje, Odnos fevdalnih rodbin na Kranjskem do reformacije	67–74
Relation of Feudal Families in Carniola to the Reformation	
Boris Golec, Trgovski promet na širšem območju Višnje gore do konca 18. stoletja v luči deželskosodnih in mestnih mitnic	75–98
Trade Traffic in the Larger Area of Višnja gora till the End of the 18th Century in the Light of Provincial-Judicial and Town Tollhouses	
Janez Kramar, Epidemije v Slovenski Istri	99–111
Epidemics in Slovenian Istria	
William Hamish Fraser, Nacionalnost in identiteta na Škotskem	113–120
Nationality and Identity in Scotland	

INSTITUCIJE – INSTITUTIONS

Inštitut za avstrijsko zgodovinsko raziskovanje – s posebnim ozirom na izobraževanje arhivistov (Matevž Košir)	121–125
Institute for Austrian Historical Researches (Institut für österreichische Geschichtsforschung) – with Special View in the Archivists Education	

JUBILEJI – ANNIVERSARIES

Jadran Ferluga – petinsedemdesetletnik (Ignacij Voje)	127–128
Jadran Ferluga – Seventy-five Years of his Life	
Zdravko Klanjšček – sedemdesetletnik (Damjan Guštin)	129–130
Zdravko Klanjšček – Septuagenarian	

**KONGRESI, SIMPOZIJI, DRUŠTVENO ŽIVLJENJE –
CONGRESSES, SYMPOSIA, SOCIETY EVENTS**

Umiranje v srednjem veku – razpon med idealom in stvarnostjo (Sašo Jerše)	131–138
Dying in the Middle Ages – Span between an Ideal and Reality	

OCENE IN POROČILA – REVIEWS AND REPORTS

Šolska kronika – Zbornik za zgodovino šolstva in vzgoje (Aleš Gabrič)	139–140
Janko Glazer, Razprave, članki, ocene (Vincenc Rajšp)	140–141
Ignacij Voje, Nemirni Balkan. Zgodovinski pregled od 6. do 18. stoletja (Boris Golec)	141–142
Eva Holz, Razvoj cestnega omrežja na Slovenskem ob koncu 18. in v začetku 19. stoletja (Olga Janša-Zorn)	142–143
Josef Ressel, Načrt ponovne pogozditve občinskih zemljišč v Istri (Stane Granda)	144
Karol Rustja, Dolenjske proge (Stane Granda)	144–145
Sto let Dolenjske proge (Stane Granda)	145–146
Vladimir Sunčič, Komisije za agrarne operacije 1885–1945, 1. del, 2. del, 3. del (Peter Ribnikar)	146–147

Andrej Vovko, Mal položi dar ... domu na altar. Portret slovenske narodnoobrambne šolske organizacije Družbe sv. Cirila in Metoda 1885–1919 (Marjan Drnovšek)	147–149
Vladimir Čorović, Odnosi između Srbije i Austro-Ugarske u XX veku (Boris Radosavljević)	149–150
Marco Coslovich, I percorsi della sopravvivenza. Storia e memoria della deportazione dall'Adriatisches Küstenland (Marta Verginella)	150–152
Jože Prinčič, Nacionalizacija na ozemlju LR Slovenije 1945–1963 (Aleš Gabrič)	152–153

OBVESTILA – INFORMATION

Obvestila o izhajanju Zgodovinskega časopisa (Janez Stergar)	155
Information on the Issuing of Zgodovinski časopis – Historical Review	

IZVLEČKI – ABSTRACTS

Izvillečki razprav v Zgodovinskem časopisu 49, 1995, 1	I–IV
Abstracts from Papers in Historical Review 49, 1995, 1	

Andrej Pleterski in Mateja Belak

ZBIVA. CERKVE V VZHODNIH ALPAH OD 8. DO 10. STOLETJA

I. ZBIVA - arheološka ZBI-rka podatkov za V-zhodne A-lpe in obrobje v zgodnjem srednjem veku.

Časovno obsega gradivo in najdišča od naselitve Slovanov do prenehanja dajanja predmetov v grobove, najbolj grobo torej od 7. do 11. stoletja. Prostorsko pokriva Slovenijo, Hrvaško Istro in Kvarner z otoki, Furlanijo in Julijsko krajino v Italiji ter Avstrijo razen dežele Predarlške (**karta**). Primerjalno vsebuje tudi posamična najdišča sosesčine in predhodnega obdobja.

Osnovo tvori *zbirka najdišč*. Vsako najdišče je obdelano na svojem obrazcu, ki smo ga razčlenili tako, da smo dobili kar največ podatkov o: natančnem kraju najdišča, vrsti najdbe in kje jo danes hranijo, če je premična, groba časovna opredelitev ter seznam literature, kjer posebej označujemo pomembnost posameznih objav. Drugi sklop podatkov dodamo šele ob nadaljnji obdelavi. Gre za seznam dokumentacije o najdišču (najdišča v Sloveniji se tu navezujejo na ARKAS - AR-heološki KA-taster Slovenije in tam zbrane podatke - glej: Tecco-Hvala 1992, Modrijan 1993) in za opis najdišča, ki nastane po ogledu. Zaradi boljše preglednosti obdelovanja smo polju z datumom vnosa dodali še polje z datumom dopolnjevanj, obrazec pa zaključujeta koordinati najdišča na karti, ki smo si jo izdelali za področje, s katerim se ukvarjamo. Vsako najdišče ima svojo številko, ki je povezovalni člen z ostalimi zbirkami, ki rastejo ob osnovni.

* Raziskava je del projekta "Vzhodne Alpe in zahodni Balkan v arheoloških dobah", katerega naročnik je Ministrstvo za znanost in tehnologijo R Slovenije, izvajalec pa Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Inštitut za arheologijo.

Trenutno obstaja osnova *zbirke grobov*, ki smo si jo zamislili kot opis bistvene sestavine posebne vrste najdišč - grobišč. V njej opisujemo zvrsti grobov, obrise in velikosti grobnih jam, globino vkopov, smer grobnih jam in pokojnikov v njih, lego in ohranjenost okostij, odnos okostja do drugega okostja, ali gre za dvojni ali skupinski grob, odnos groba do sosednjih grobov na grobišču... Pridatki nas tu zanimajo le v grobem, ali so pokojniku priloženi ali ne, saj se bomo s samimi predmeti ukvarjali v tretji, to je *predmetni zbirki*, kjer bodo predmeti opisani številčno in besedno ter prikazani s sliko.

Zaradi lažjega obdelovanja zbranega gradiva pripravljamo vzporedno z računalniško zbirko še mape, ki poleg omenjenih podatkov vsebujejo fotokopije vse dosegljive literature, načrtov in risb ter beležke, ki nastajajo ob pregledovanju gradiva po muzejih ali ob ogledih najdišč. V viseče mape jih zlagamo po prostorski pripadnosti, tako da je iskanje tudi brez pomoči računalnika preprosto. Osnovno literaturo za nastajanje zbirke črpamo iz revij in monografij, ki pokrivajo prostor, na katerega smo se osredotočili.

Literatura za SLOVENIJO

- Arheološka najdišča Slovenije. Ljubljana 1975
- Arheološki vestnik. Ljubljana
- Atti e Memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia Patria. Parenzo - Pola - Trieste
- Argo. Ljubljana
- Arheološki pregled. Beograd - Ljubljana
- Archeografo Triestino. Trieste
- Bericht der Römisch-Germanischen Kommission. Mainz am Rhein
- Carinthia I. Geschichtliche und Völkskundliche Beiträge zur Heimatkunde Kärntens. Klagenfurt.
- Časopis za zgodovino in narodopisje. Maribor
- Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo. Ljubljana
- Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko. Ljubljana
- Jahrbuch der k.k. Zentral-Kommission für Erforschung und Erhaltung der Kunst- und historischen Denkmale. Wien
- Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien. Wien
- Mittheilungen des Historischen Vereins für Krain. Laibach
- Mitteilungen der k.k. Zentral-Kommission für Erforschung und Erhaltung der Kunst- und historischen Denkmale. Wien
- Razprave Filozofske fakultete. Ljubljana
- Situla. Glasnik Narodnega muzeja v Ljubljani. Ljubljana
- Varstvo spomenikov. Ljubljana
- Zgodovinski časopis. Ljubljana

Razni zborniki (Celjski zbornik, Ptujski zbornik. Naše morje in zaledje, Loški razgledi, Tolminski zbornik, Kamniški zbornik, Zbornik Primorske založbe Lipa, Jeseniški zbornik...)

Literatura za HRVAŠKO

- Atti e Memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia Patria. Parenzo - Pola - Trieste
- Arheološki vestnik. Ljubljana
- Archeografo Triestino. Trieste
- Histria Archaeologica. Pula
- Izdanja Hrvatskog arheološkog društva. Zagreb
- Jadranski zbornik. Pula - Rijeka
- Jahrbuch der k.k. Zentral-Kommission für Erforschung und Erhaltung der Kunst- und historischen Denkmale. Wien
- Materijali. Arheološko društvo Jugoslavije. Beograd
- Obavijesti/Hrvatsko arheološko društvo. Zagreb
- Starohrvatska prosvjeta. Split
- Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. Zagreb
- Vijesti muzealaca i konzervatora Hrvatske. Zagreb

Zborniki (Senjski zbornik, Zbornik Poreštine...)

Literatura za ITALIJO

- Atti e Memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia Patria. Parenzo - Pola - Trieste
- Archeografo Triestino. Trieste

- Arheološki vestnik. Ljubljana
- Aquileia Nostra. Aquileia
- Forum Iulii. Udine
- Memorie Storiche Forogiuliesi. Udine

Literatura za AVSTRILJO

Za večino pokrajin smo zajemali podatke iz naslednjih revij in zbirk:

- Archaeologia Austriaca. Wien
- Archäologie der Awaren (Veröffentlichungen der Kommission für Frühmittelalterforschung). Wien
- Fundberichte aus Österreich. Wien
- Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Institutes in Wien. Wien
- Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien. Wien
- Mitteilungen der k.k. Zentral-Kommission für Erforschung und Erhaltung der Kunst- und historischen Denkmale. Wien
- Pro Austria Romana. Nachrichtenblatt für die Forschungsarbeit über die Römerzeit Österreichs. Wien
- Wiener Prähistorische Zeitschrift. Wien

Poleg omenjenih pa smo za posamezne pokrajine pregledovali še:

1. Gradišćanska - Burgenland

- Archaeologiai értesítő. Budapest
- Burgenländische Heimatblätter. Budapest
- Der Römische Limes in Österreich. Wien
- Wissenschaftliche Arbeiten von Burgenland. Eisenstadt

2. Koroška - Kärnten

- Arheološki vestnik. Ljubljana
- Carinthia I. Geschichtliche und Völkscundliche Beiträge zur Heimatkunde Kärntens. Klagenfurt
- Jahrbuch des Stadtmuseums Villach. Villach
- Neues aus Alt Villach. Villach
- Schild von Steier. Graz

3. Salzburška - Salzburg

- Jahresschrift des Salzburger Landesmuseums. Salzburg
- Mitteilungen der Gesellschaft für Salzburger Landeskunde. Salzburg

4. Spodnja Avstrija - Niederösterreich

- Jahrbuch für Altertumskunde. Wien
- Mitteilungen der Prähistorischen Kommission der Österreichischen Akademie der Wissenschaften. Wien
- Niederdonau Natur und Kultur. Wien - Leipzig
- Unsere Heimat. Monatsblatt des Vereins für Landeskunde von Niederösterreich und Wien. Wien
- Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters. Köln

5. Štajerska - Steiermark

- Archaeologiai értesítő. Budapest
- Beiträge zur Mittelalter-Archäologie in Österreich. Wien
- Da schau her. Beiträge aus dem Kulturleben des Bezirkes Liezen. Liezen
- Jahresbericht des Steiermärkischen Landesmuseums Joanneum in Graz. Graz
- Jahrbuch der k.k. Zentral-Kommission für Erforschung und Erhaltung der Kunst- und historischen Denkmale. Wien
- Mitteilungen der Prähistorischen Kommission der Österreichischen Akademie der Wissenschaften. Wien
- Schild von Steier. Graz
- Zeitschrift des Historischen Vereines für Steiermark. Graz

6. Tirolska - Tirol

- Tiroler Heimatblätter. Innsbruck
- Veröffentlichungen des Museums Ferdinandeum. Innsbruck

7. Zgornja Avstrija - Oberösterreich

- Forschungen in Lauriacum. Linz
- Jahrbuch des Oberösterreichischen Musealvereines. Linz
- Jahrbuch Wels. Wels
- Oberösterreichische Heimatblätter. Linz
- Der Römische Limes in Österreich. Wien
- Veröffentlichungen der Kommission für Frühmittelalterforschungen. Wien

8. Dunaj - Wien

- Amtsblatt der Stadt Wien. Wien
- Jahrbuch für Altertumskunde. Wien
- Niederdonau Natur und Kultur. Wien - Leipzig
- Unsere Heimat. Monatsblatt des Vereins für Landeskunde von Niederösterreich und Wien. Wien
- Veröffentlichungen des Historischen Museums der Stadt Wien. Ur- und frühgeschichtliche Abteilung. Wien
- Wiener Geschichtsblätter. Verein für Geschichte der Stadt Wien. Wien

Poleg revij in zbirk nas je v začetku usmerjalo nekaj temeljnih del, ki so prinašala pregled po različnih načelih.

Za Slovenijo

- *Arheološka najdišča Slovenije*. - Ljubljana 1975.
- Korošec J., *Staroslovanska grobišča v severovzhodni Sloveniji*. - Ljubljana 1947.
- Korošec P., *Zgodnjesrednjeveška arheološka slika karantanskih Slovanov*. - Dela 1. razr. SAZU 22/2. 1979.
- Šribar V., V. Stare, *Karantansko-ketlaški kulturni krog*. - Ljubljana 1974.

Za Hrvaško

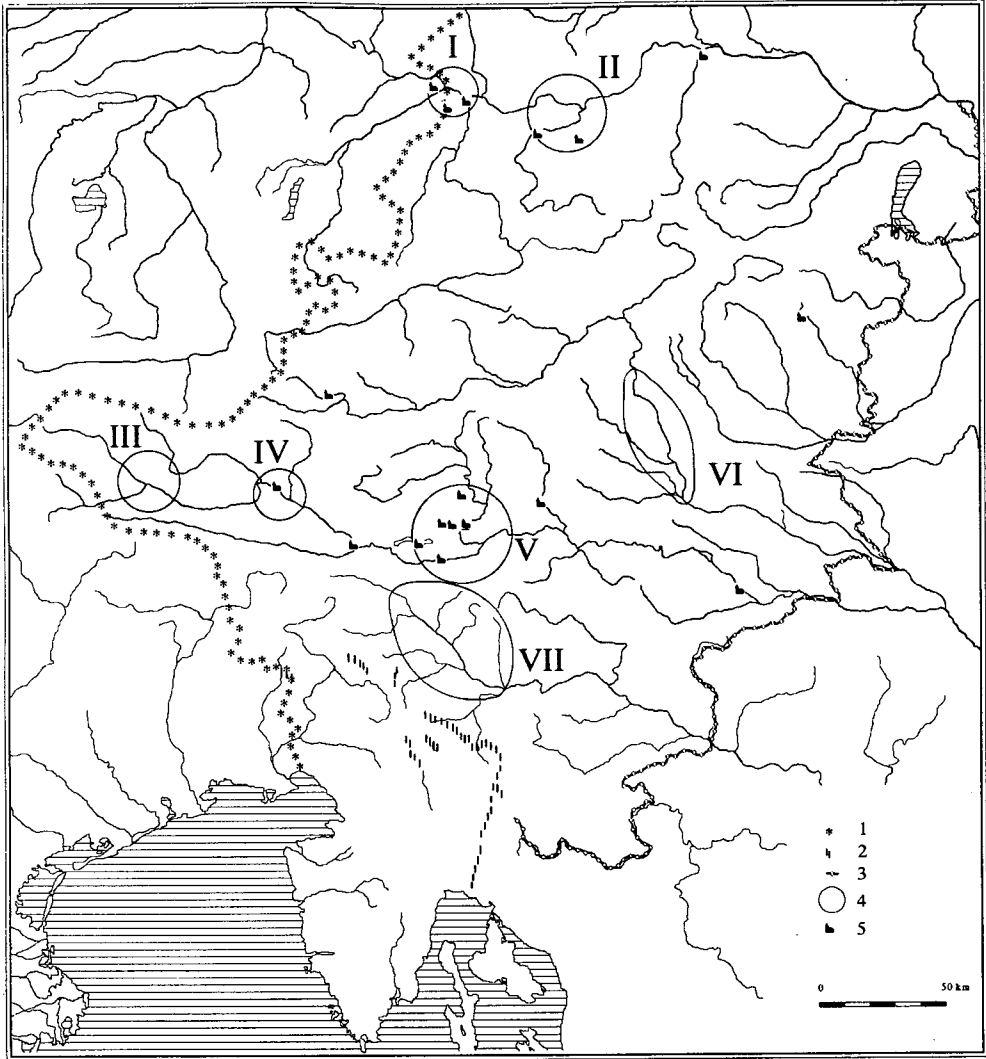
- Marušić B., Istarska grupa spomenika sakralne arhitekture s upisanom apsidom. - *Histria Archaeologica* V/1-2. 1974.

Za Italijo

- Torcellan M., La tre necropoli altomedievali di Pinguente. - *Ricerche di archeologia altomedievale e medievale* 11. 1986.

Za Avstrijo

- *Lexikon ur- und frühgeschichtlicher Fundstätten Österreichs*. - Wien 1965.
- *Archäologischer Atlas von Kärnten*. - Klagenfurt 1989.
- Beninger E., *Die Paura an der Traun*. - Schriftenreihe der Oberösterreichische Landesbanddirektion 17. 1961.
- Beninger E., Ä. Kloiber, Oberösterreichische Bodenfunde aus bayerischer und frühdeutscher Zeit. - *Jb. Öo. Musealver.* 107, 1962, 125-250.
- Csallany D., *Archäologische Denkmäler der Awarenzeit in Mitteleuropa*. - Budapest 1956.
- Dolenz H., H. Mitscha-Märheim, Frühmittelalterliche Bodenfunde aus Kärnten. - *Carinthia* I/150, 1960.
- Friesinger H., Beiträge zur Besiedlungsgeschichte des nördlichen Niederösterreich im 9.-11. Jahrhundert. - *Arch. Austr.* 37, 1965, 79-114.
- Friesinger H., Studien zur Archäologie der Slawen in Niederösterreich. - *Mitt. Prähist. Komm.* 15-16, 1971-1974.
- Friesinger H., Studien zur Archäologie der Slawen in Niederösterreich II. - *Mitt. Prähist. Komm.* 17-18, 1975-1977.
- Hampl F., Neue awarenzeitliche Funde aus Niederösterreich. - *Arch. Austr.* 35, 1964, 66-86.
- Kloiber A., Das Skelettmaterial aus karantanischen Gräbern der Steiermark und Oberösterreichs, v: *Das Östliche Mitteleuropa in Geschichte und Gegenwart*. - *Annales Instituti Slavici* I/2, Wiesbaden 1966.
- Mitscha-Märheim H., Archäologisches und Historisches zur Slavensiedlung in Österreich, v: *Das Östliche Mitteleuropa in Geschichte und Gegenwart*. - *Annales Instituti Slavici* I/2, Wiesbaden 1966.
- Modrijan W., Die Frühmittelalterfunde (8.-11. Jh.) der Steiermark. - *Schild St.* 11, 1963, 45-84.
- Ohrenberger A. J., Awarenfunde in Burgenland. - *Burgenländische Heimatblätter* 20, 1958, 1-16.
- Szameit E., Karolingerzeitliche Waffenfunde aus Österreich. Teil I: Die Schwerter. - *Arch. Austr.* 70, 1986, 385-412.

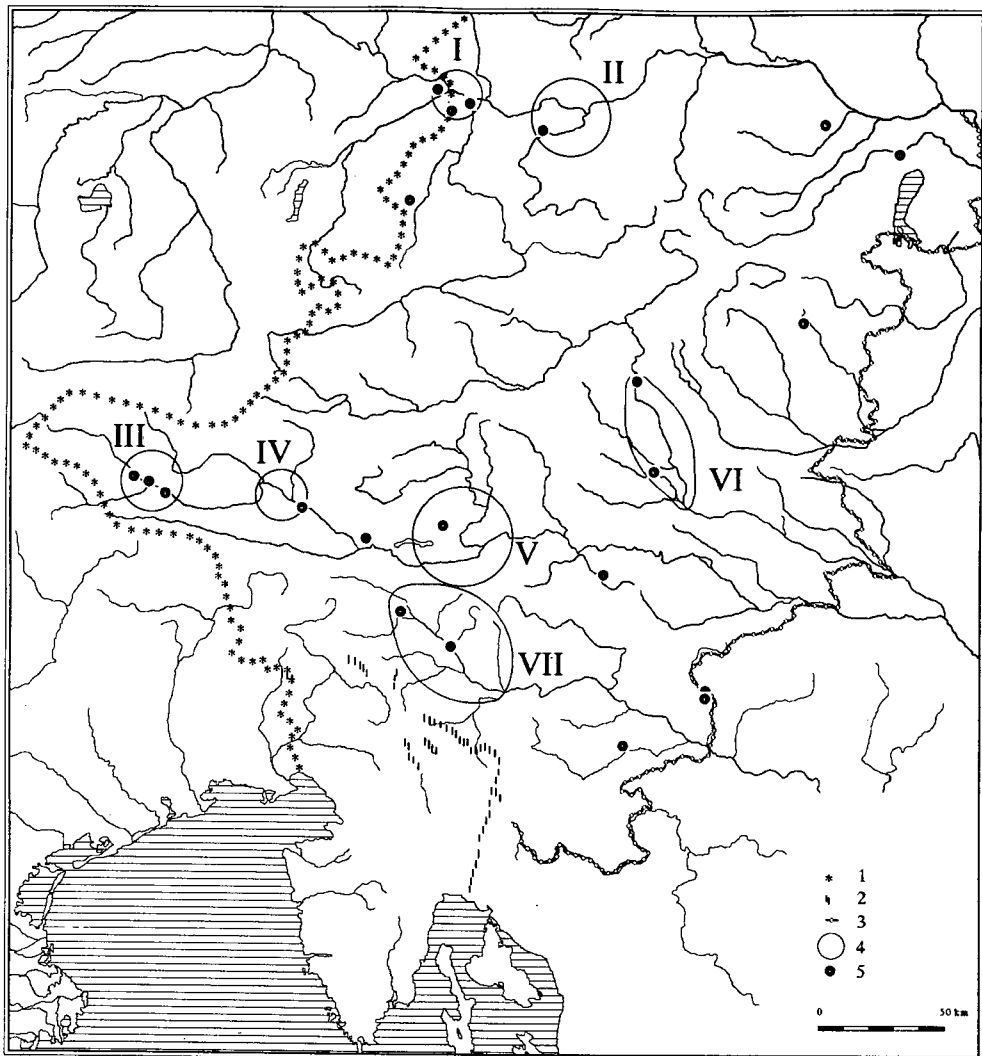
Sl. 1. 1 - zahodna meja strnjenege področja slovanskih toponimov, 2 - poznoantične zapore, 3 - vzhodna meja Slovenije in Avstrije, 4 - področje večje gostote cerkva, 5 - cerkve, ki jih v obravnavanem obdobju omenjajo pisani viri.

Abb. 1. 1 - Westgrenze des geschlossenen Gebietes slawischer Toponyme, 2 - Spätantike Claustra, 3 - Ostgrenze Sloweniens und Österreichs, 4 - Bereich größerer Anhäufung von Kirchen, 5 - Kirchen aus dem 8. - 10. Jahrhundert in Schriftquellen erwähnt.

Gradivo, ki ga imamo v zbirki, je seveda neurejeno. Iskanje skupin v njem zahteva poznavanje tipoloških metod, ki jih preverjamo in razvijamo vzporedno z zbiranjem podatkov (Pleterski, Zwitter 1993). Ta del dela z zbirko bo predmet posebne razprave.

II. Cerkve v Vzhodnih Alpah od 8. do prve polovice 10. stoletja

To je skromen primer možnosti, ki jih ZBIVA nudi. Iz nje smo zajeli samo podatke o cerkvah in iz surovih podatkov zgradili kratko posebno zbirko. Prostorsko smo se omejili na ozemlje vzhodno od zahodne meje strnjenege področja slovanskih toponimov v Vzhodnih Alpah, severno od poznoantičnih zapor (Claustra), zahodno od današnje vzhodne meje

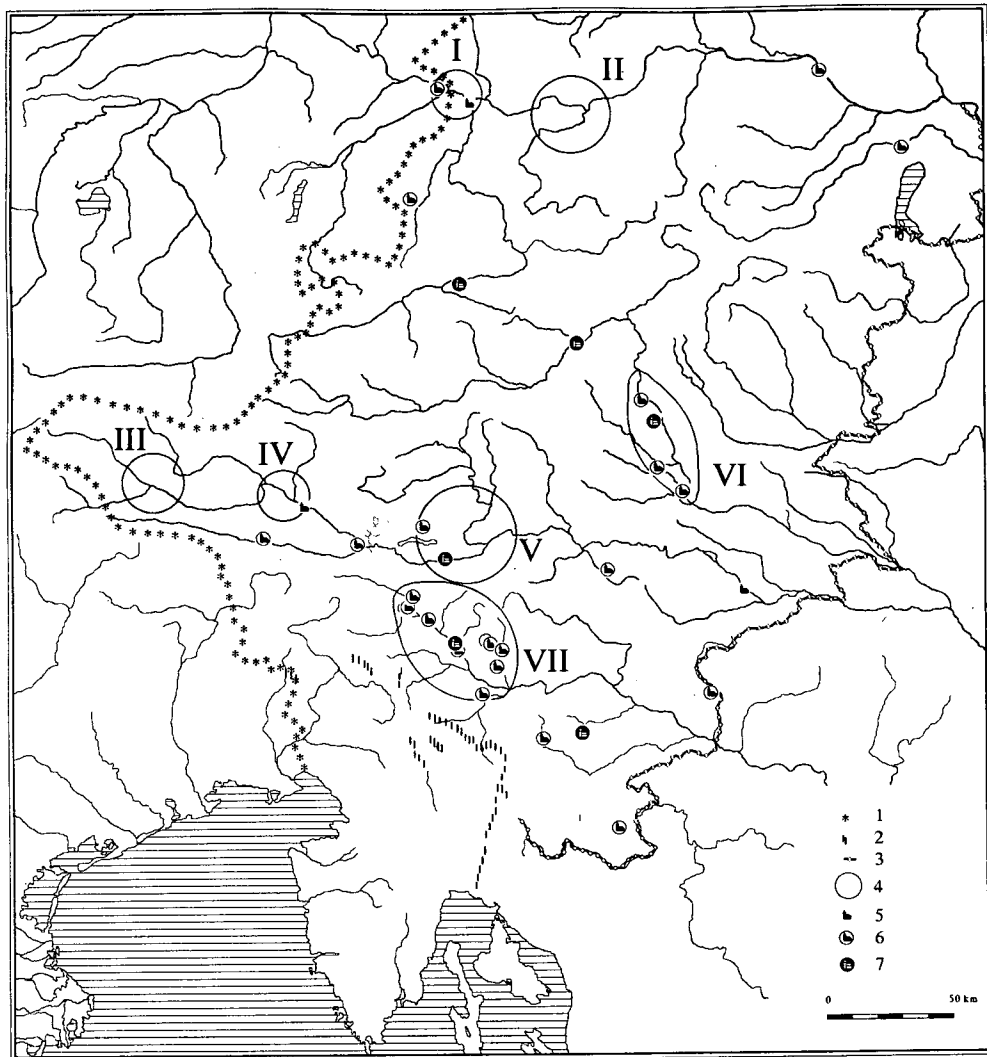
Sl. 2. 1 - zahodna meja strnjenege področja slovanskih toponimov, 2 - poznoantične zapore, 3 - vzhodna meja Slovenije in Avstrije, 4 - področje večje gostote cerkva, 5 - ostanki starih cerkvenih stavb.

Abb. 2. 1 - Westgrenze des geschlossenen Gebietes slawischer Toponyme, 2 - Spätantike Claustra, 3 - Ostgrenze Sloweniens und Österreichs, 4 - Bereich größerer Anhäufung von Kirchen, 5 - Kirchenbautenresten.

Slovenije in Avstrije ter južno od Donave. Tu predvidevamo jedrno območje alpskih Slovanov. Skozi podobo cerkva smo želeli spoznati njihovo pokristjanjevanje od 8. do sredine 10. stoletja. Področja zahodno in jugozahodno od poznoantičnih zapor nismo upoštevali, ker so ga Slovani strnjeno poselili šele od okoli 800 dalje, njihova kolonizacija pa je potekala v kontekstu karolinške države. Poleg tega gre v dobršni meri za ozemlje, na katerem se je cerkvena organizacija obdržala neprekinjeno iz pozne antike, in bi prepoznavanje cerkvenega vzorca dalo povsem drugačne rezultate.

Viri

Podatke za zbirko smo zajeli iz več vrst virov: tvarnih in pisanih. Pri pisanih (sl. 1) smo upoštevali le cerkve, ki so prostorsko določljive. Očitno je, kako okrnjeno podobo dajejo pisani

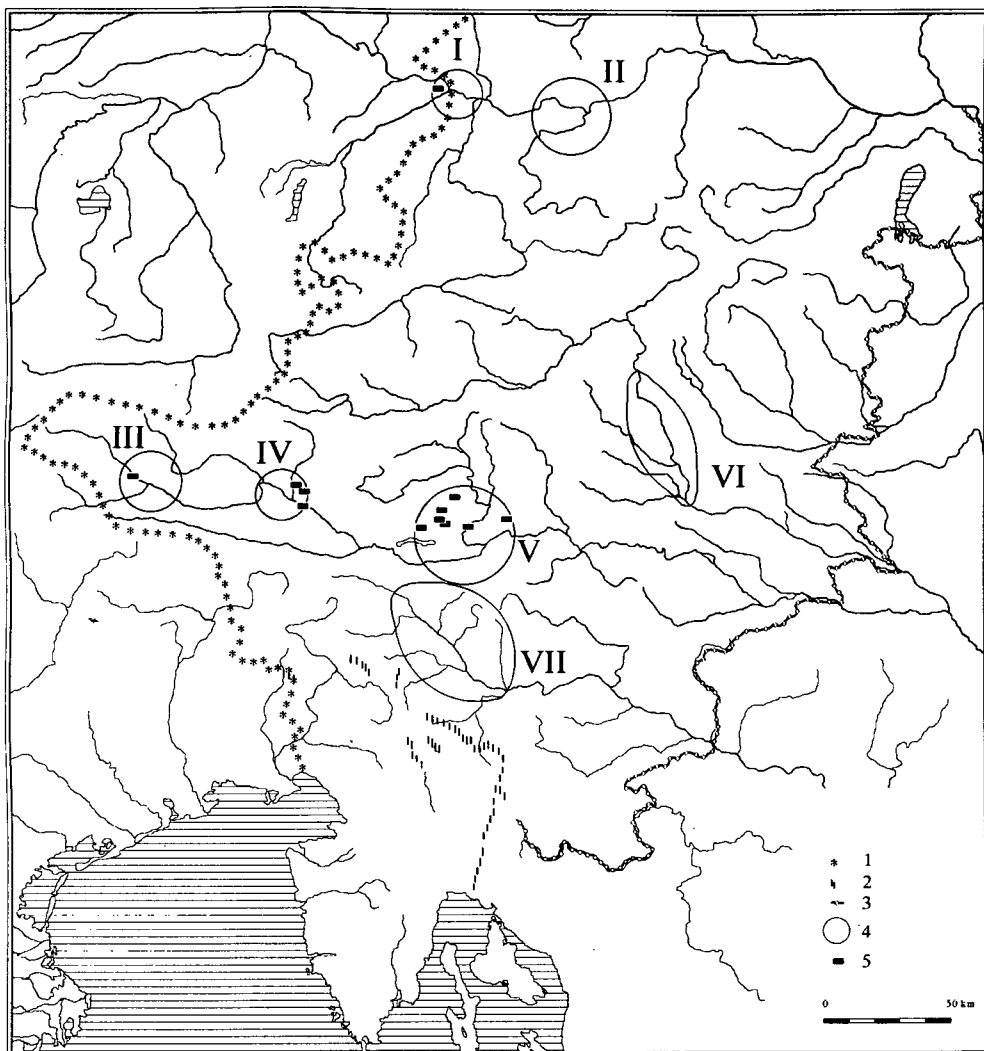

Sl. 3. 1 - zahodna meja strnjenegega področja slovanskih toponimov, 2 - poznoantične zapore, 3 - vzhodna meja Slovenije in Avstrije, 4 - področje večje gostote cerkva, 5 - grobovi ob starejši cerkvi, 6 - grobovi ob sočasni cerkvi, 7 - grobovi starejši od cerkve.

Abb. 3. 1 - Westgrenze des geschlossenen Gebietes slawischer Toponyme, 2 - Spätantike Claustra, 3 - Ostgrenze Sloweniens und Österreichs, 4 - Bereich größerer Anhäufung von Kirchen, 5 - Gräber neben älterer Kirche, 6 - Gräber der Kirche gleichzeitig, 7 - Gräber älter als Kirche.

virji, saj puščajo tako velike praznine, da je vsako posploševanje zgolj na njihovi podlagi lahko močno zavajajoče. Tvarne je mogoče deliti na več skupin; najbolj zanesljiva so odkopani ostanki starih cerkvenih stavb, nadalje stavbe, ki stojijo še danes, pa jih je umetnostno-zgodovinsko mogoče postaviti v obravnavano dobo (sl. 2). Ta skupina podatkov je razporejena razmeroma enakomerno. Opazni sta zgostitvi ob Donavi (I) in na Vzhodnem Tirolskem (III), ki pa sta predvsem posledica večje raziskanosti. Povedna pa je primerjava z naslednjo sliko, ki pove, da ob vzhodnotirolskih cerkvah v obravnavanem času niso pokopavali, kar imamo lahko za krajevno kulturno posebnost.

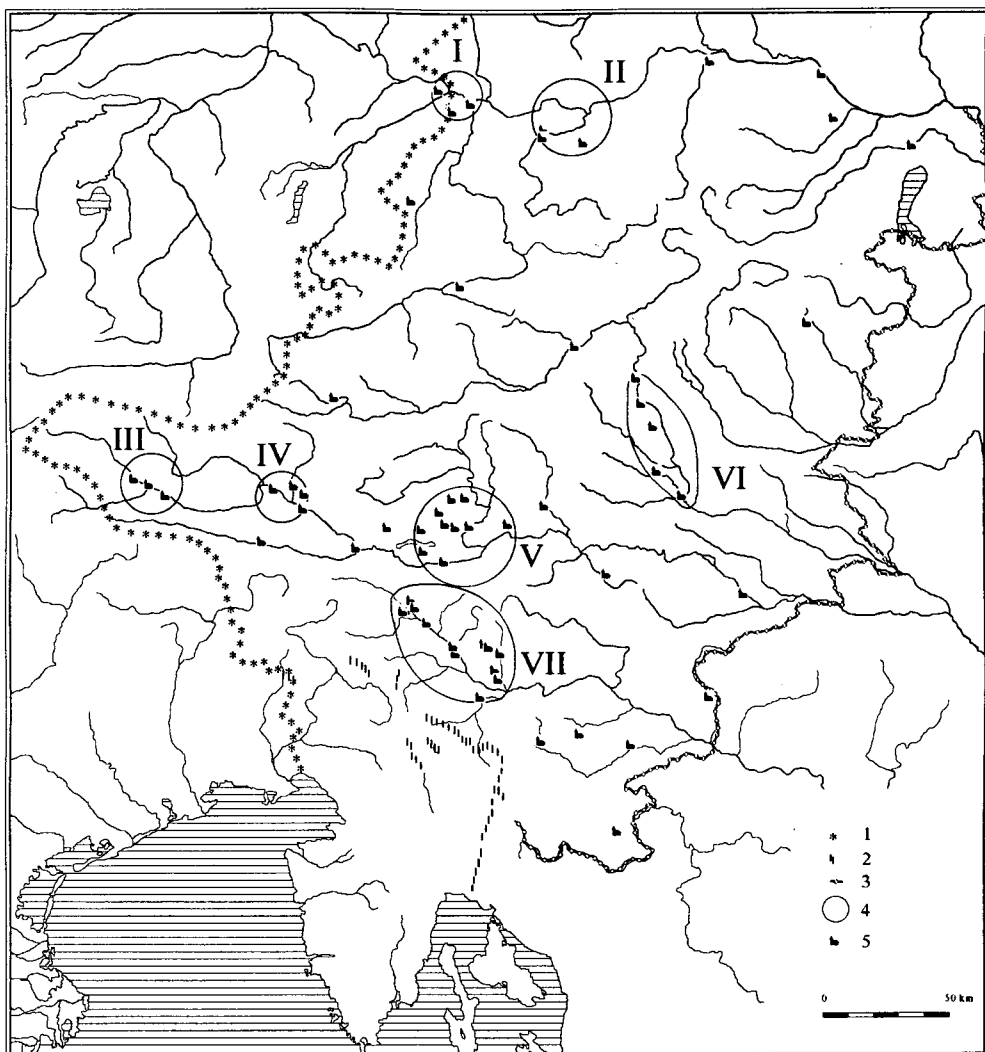
Nekoliko manj zanesljivo je določanje nekdanjih cerkva s pomočjo grobov ob sedanjih cerkvah (sl. 3) ter z ostanki kamnov okrašenih s pletenino karolinške dobe (sl. 4), ki so bili

Sl. 4. 1 - zahodna meja strnjenega področja slovanskih toponimov, 2 - poznoantične zapore, 3 - vzhodna meja Slovenije in Avstrije, 4 - področje večje gostote cerkva, 5 - kamni okrašeni s pletenino.
Abb. 4. 1 - Westgrenze des geschlossenen Gebietes slawischer Toponyme, 2 - Spätantike Claustra, 3 - Ostgrenze Sloweniens und Österreichs, 4 - Bereich größerer Anhäufung von Kirchen, 5 - Flechtwerksteine.

najdeni v ali pri sedanjih cerkvah. Pri obojih smo predpostavili, da z dovolj visoko verjetnostjo dokazujejo obstoj vsaj sočasne cerkve. Pri tem se zavedamo možnosti, da so cerkve lahko tudi mlajše ali starejše od sosednjih pokopališč in starejše od okrasja. Da je grobišče cerkveno, je mogoče sklepati po njegovi ureditvi in usmeritvi grobov. Veliko število cerkvenih pokopališč na področju Karniole (VII) je posledica raziskanosti, ne gre pa povsem zanemariti delovne domneve, da je to tudi nasledek nekega kulturnega vzroka. Nadalje je zanimiva primerjava sl. 1 in 4, ki kaže, da kamni s pletenino večinoma ležijo na področjih, ki jih omenjajo pisani viri (I, IV, V). To bi lahko bila posledica značilne kulturno-civilizacijske stopnje teh krajev.

Načelno nismo upoštevali cerkva, ki bi bile za iskani čas izpričane le z značilnim gradbenim modulom (Stopar 1987), ker se tega ne da ožje časovno določiti (Höfler 1989). Čeprav je precej verjetno, da bi katera lahko sodila v našo zbirko.

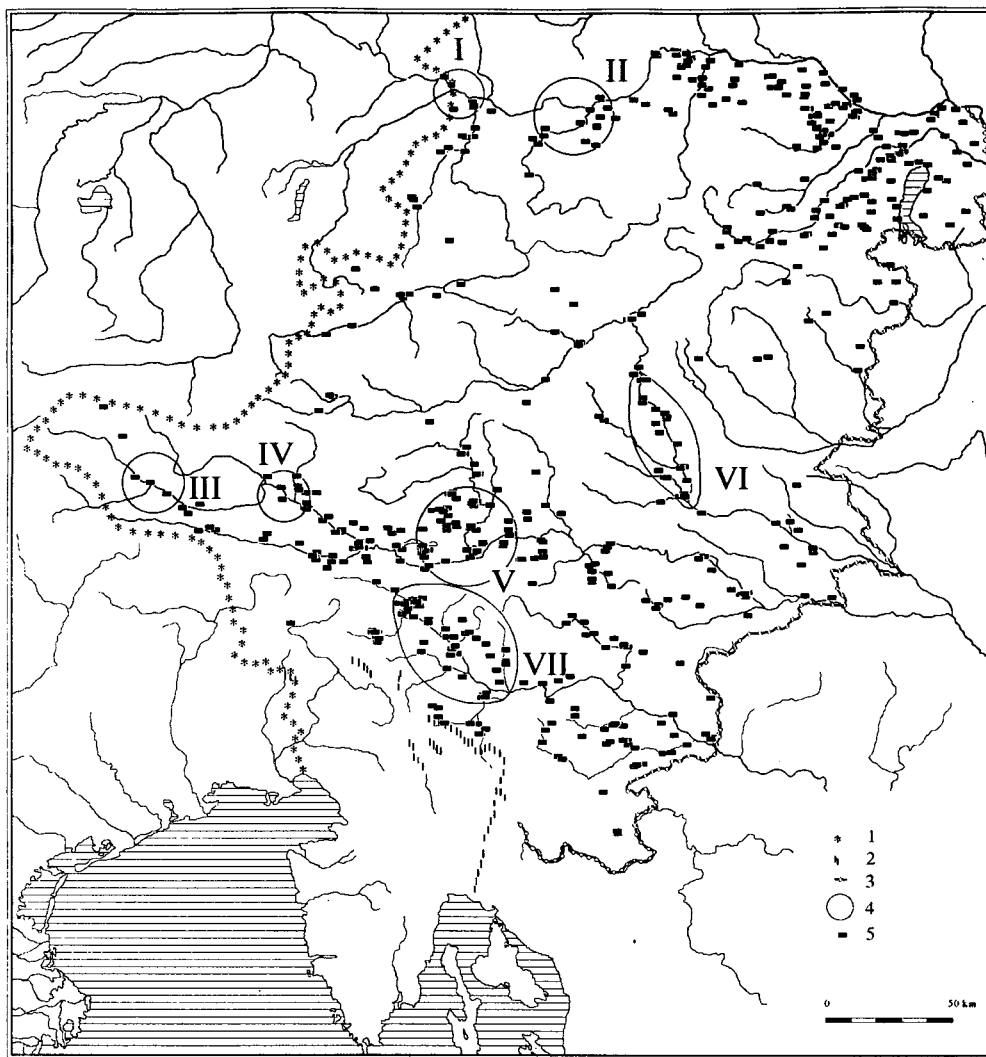

Sl. 5. 1 - zahodna meja strnjenege področja slovanskih toponimov, 2 - poznoantične zapore, 3 - vzhodna meja Slovenije in Avstrije, 4 - področje večje gostote cerkva, 5 - cerkve 8.- 10. stoletja.

Abb. 5. 1 - Westgrenze des geschlossenen Gebietes slawischer Toponyme, 2 - Spätantike Claustra, 3 - Ostgrenze Sloweniens und Österreichs, 4 - Bereich größerer Anhäufung von Kirchen, 5 - Kirchen aus dem 8.- 10. Jahrhundert.

Iskane lastnosti

Iskali smo v osnovi samo tri vrste podatkov: prostor, čas in patrocinij. Prvi je najbolj nesporen, čeprav so že tu možne napake. Pri času smo skušali določiti nastanek prve cerkvene zgradbe, ali pa ugotoviti, da je cerkev stala že v prvi polovici 8. stoletja. Samo okvirno datirane cerkve smo iz podrobne časovne obravnave izpustili. Preostale cerkve smo datirali večinoma posredno z analizo okolnih grobov. Pri tem smo se naslonili na členitev gradiva v časovne stopnje kot jih kaže Sedlo na Blejskem gradu (Pleterski 1983) in jo potrjuje Kranj - križišče Iskra (Sagadin 1988, 44 ss), absolutno postavitev v času pa dokazujejo tudi zadnja proučevanja avstrijskih najdišč (Szameit 1986, 1987, 1992, 1993). Zanesljivost časovne opredelitve je odvisna od arheološke raziskanosti najdišča. Podatki o patrocinih so prav tako samo delno zanesljivi. Izjemne so sočasne omembe v pisanih virih, torej smo morali predpostaviti

Sl. 6. 1 - zahodna meja strnjenege področja slovanskih toponimov, 2 - poznoantične zapore, 3 - vzhodna meja Slovenije in Avstrije, 4 - področje večje gostote cerkva, 5 - najdišča 7.-10. stoletja.

Abb. 6. 1 - Westgrenze des geschlossenen Gebietes slawischer Toponyme, 2 - Spätantike Claustra, 3 - Ostgrenze Sloweniens und Österreichs, 4 - Bereich größerer Anhäufung von Kirchen, 5 - Fundstätten aus dem 7. - 10. Jahrhundert.

kontinuiteto do prve omembe. Če smo sumili, da je bila cerkev preimenovana, tega podatka nismo upoštevali. Kljub temu obstaja verjetnost, da vsa imena, ki smo jih zajeli v zbirko, niso prava.

Skupno zanesljivost vseh treh vrst podatkov ocenjujemo na 90%, kar bi morale zadostovati za razmeroma verodostojno grobo podobo. Vseh cerkva se je namreč nabralo 69, kar vsekakor ni končna številka, a že dovolj velika, da premošča manjše vrzeli in napake. V tem je bistvena prednost široko zastavljene zbirke. Ni nam treba zajeti vsega do zadnje podrobnosti in vendar lahko prepoznamo glavne obrise vzorca.

Prepoznavanje skupin

Uporabili smo metodo kartiranja lastnosti, pri čemer se je izkazalo, da je postavev meja

med njimi bistvenega pomena. Brez intuitivnih ugibanj in določenega števila neuspešnih poizkusov ne gre. Računalniško kartiranje nam je pri tem v dobrodošlo pomoč, saj izdelava karte, ko imamo vložene vse potrebne podatke, vzame zanemarljivo malo časa.

Prostor

Primerno izhodišče smo dobili šele, ko smo kartirali vse obravnavane cerkve naenkrat. Na posameznih mestih se je prikazalo izrazitejše kopičenje cerkva (sl. 5). Ta področja smo označili: lorško (I), amstettensko (II), vzhodnotirolsko (III), zgornjekoroško-lurnsko (IV), ožjekarantansko (V), graško (VI), karniolsko (VII). Izven njih so cerkve raztresene posamično. Ker nas je zanimalo, ali so te skupine samo odraz splošne poselitvene slike, smo njihove meje vnesli v karto vseh najdišč iz časa od 7. do 10. stoletja (sl. 6). Pričakovano ujemanje pa je le delno. Še najbolj se na obeh ujema razmeroma redko poseljeno ozemlje porečja zgornje Mure. Aniže ter južne Gradišćanske in Prekmurja. Precejšnja gosteje poseljena področja imajo razmeroma malo cerkva, kar kaže na različno hitrost in stopnjo pokristjanjevanja. Razmeroma strnjeno poseljeno področje Koroške razpada na vsaj 2 cerkveni skupini: zgornjekoroško - lurnsko (IV), ožjekarantansko (V). Ti dve se ujemata tudi z izrazitima skupinama cerkvenega pohištva okrašenega s pletenino. Vseh 7 skupin obsega še dandanašnji pomembna gospodarska in upravna središča (I - Linz, II - Amstetten, III - Lienz, IV - Spittal, V - Celovec, VI - Gradec, VII - Kranj-Ljubljano), hkrati stojijo na prostoru antičnih in poznoantičnih središč (I - Lentia, Lauriacum, II - Ad Iuvense, III - Aguntum, IV - Teurnia, V - Virunum, VI - Flavia Solva, VII - Carnium, Emona).

Vse to nakazuje, da so cerkvene skupine odraz različnih upravnih področij. Tako določene meje smo upoštevali pri nadaljnjih kartiranjih in medsebojno primerjali dogajanja po posameznih področjih.

Čas

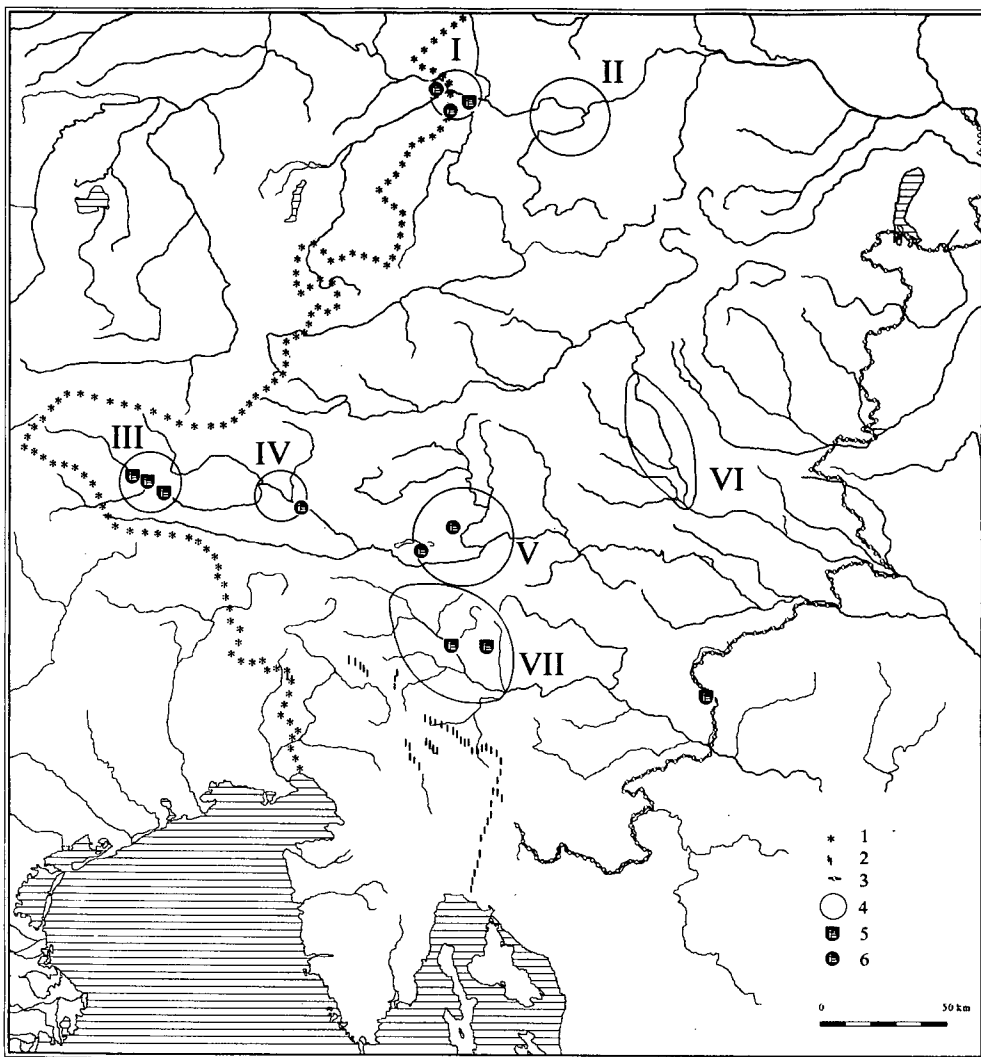
Naslednja lastnost, ki smo jo zajeli v zbirki, je bil čas postavitve (prve) cerkve oziroma podatek, da je stala že v prvi polovici 8. stoletja. Cerkev, pri katerih tega podatka nismo mogli podrobneje določiti, nismo upoštevali pri kartiranjih. Čas postavitve smo določili po pisanih virih, posredno po pripadajočih grobišč kadar bi šlo za sočasen nastanek, v nekaterih primerih pa je bilo mogoče črpati iz izkopavanj samih cerkvenih stavb. Tako se je dalo nekatere cerkve postaviti razmeroma natančno v čas. Kartiranja podrobnejših časovnih delitev niso dala razvidnega rezultata. Šele, ko smo se odločili za širše časovne razmake, se je prikazala smiselna slika.

Prva polovica 8. stoletja in vprašanje starokrščanskih prežitkov

Cerkve 8. st. (sl. 7) smo razdelili na tiste, ki so stale že v njegovi prvi polovici, in tiste, ki so nastale v njegovi drugi polovici. V starejši polovici je bila že celotna vzhodnotirolska skupina (III). Še več, pri vseh njenih cerkvah je očiten nastanek v pozni antiki. Pri tem nam pozna antika pomeni čas do naselitve Slovanov. Gradbenih stopenj posamezne cerkve ne razčlenjujemo. Kontinuiteta iz pozne antike je tudi v Lorchu v lorški skupini (I), ter v karniolski skupini (VII). Izven skupin je verjetna kontinuiteta na Svetih gorah na jugovzhodni meji zajetega ozemlja. Nepretrgana uporaba posameznih stavb seveda ne pomeni nujno tudi nepretrganosti kulta, je pa to vendarle močno verjetno. Imamo namreč celo obraten primer, nepretrganost kulta ob stavbni diskontinuiteti. Gre za krajevne, najverjetneje teurnijskega duhovnika Nonnosa, ki so ga začeli častiti že v 6. stoletju. Ko so v drugi polovici 8. st. postavili cerkev v Molzbichlu (IV), so vanjo prenesli njegove relikvije in napisno ploščo (Amon 1990).

Svojevrsten odraz védenja o nekdanji zgodnjekrščanski preteklosti pa je tudi ljudsko izročilo o hribu Vipoti pri Celju. To v jedru pravi, da so se v votlini na njej nekoč skrivali kristjani pred srdom poganov (Seidl 1881, 76). Historično resničnost povedke dokazuje nedavna najdba zgodnjekrščanske cerkvene opreme, ki so jo na Vipoto morda prinesli iz bližnje Celeje in je prišla v zemljo najzgodneje konec 6. st. ali celo pozneje (Ciglencečki 1993).

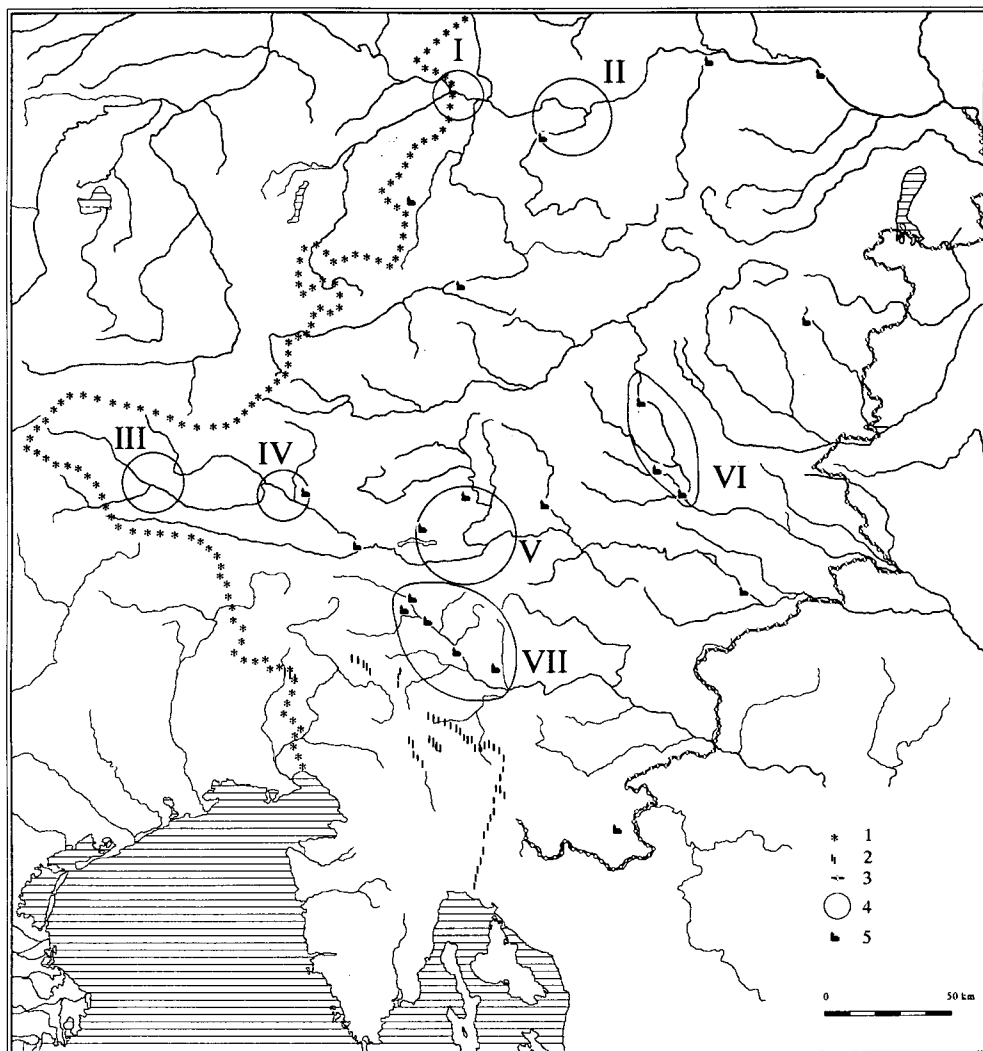
Vse te primere si lahko pojasnimo kot odraz ostankov staroselskega krščanskega vlaškega prebivalstva. Tej razlagi pritruje tudi soseščina predslovanskih imen ali imen, ki označujejo

Sl. 7. 1 - zahodna meja strnjenege področja slovanskih toponimov, 2 - poznoantične zapore, 3 - vzhodna meja Slovenije in Avstrije, 4 - področje večje gostote cerkva, 5 - cerkve v 1. polovici 8. st., 6 - cerkve nastale v 2. polovici 8. stoletja.

Abb. 7. 1 - Westgrenze des geschlossenen Gebietes slawischer Toponyme, 2 - Spätantike Claustra, 3 - Ostgrenze Sloweniens und Österreichs, 4 - Bereich größerer Anhäufung von Kirchen, 5 - Kirchen in der 1. Hälfte des 8. Jhs., 6 - Kirchen entstanden in der 2. Hälfte des 8. Jahrhunderts.

Vlahe (prim.: Kronsteiner 1984, 81; Grafenauer B. 1969, Karte III). Taki prežitki ob zahodni slovanski jezikovni meji niso nenavadni, zanimivo pa je, da segajo tudi v notranjost ozemlja, naseljenega s Slovani. V tej luči dobi tako povsem svojstveno vrednost historični podatek, na katerega je nedavno opozoril R. Bratož. Gre za pismo s spomladanske sinode v Rimu l. 680 bizantinskemu cesarju. V njem med drugim papež pojasnjuje zamude pri pripravi tudi s tem, da številni soslужabniki (božji) prebivajo "in medio gentium, tam Langobardorum, quamquam Sclavorum, nec non Francorum, Gallorum et Gothorum atque Britannorum" (Bratož 1993, 162 s). Če navedena imena razumemo v etničnem smislu, potem bi morali sklepati, da je tedaj vsaj med nekaterimi Slovani potekala živahna dušnopastirska dejavnost. Vse ostalo, kar o tem vemo, pa seveda to zanika. Problem je mogoče pojasniti, če našeta imena razumemo kot

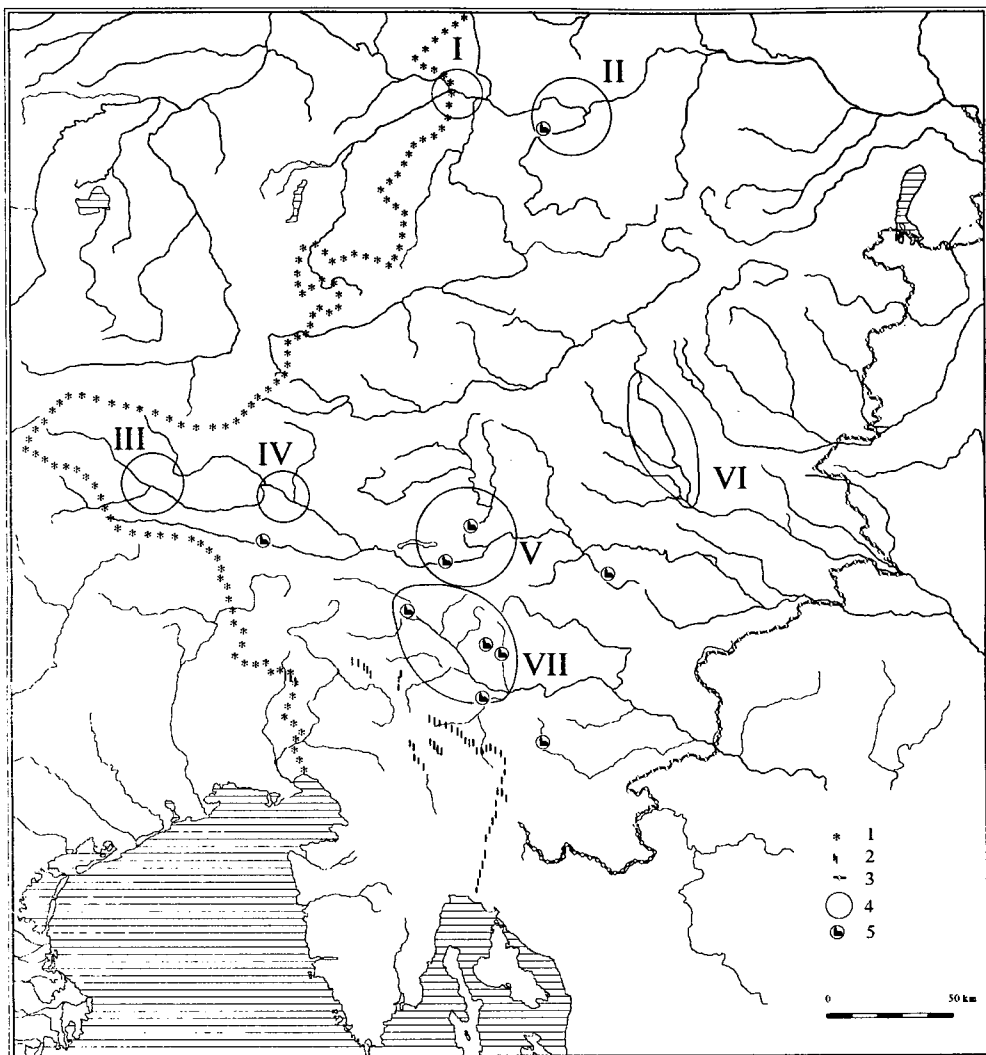
Sl. 8. 1 - zahodna meja strnjenegega področja slovanskih toponimov, 2 - poznoantične zapore, 3 - vzhodna meja Slovenije in Avstrije, 4 - področje večje gostote cerkva, 5 - cerkve nastale v 9. stoletju.
Abb. 8. 1 - Westgrenze des geschlossenen Gebietes slawischer Toponyme, 2 - Spätantike Claustra, 3 - Ostgrenze Sloweniens und Österreichs, 4 - Bereich größerer Anhäufung von Kirchen, 5 - Kirchen entstanden im 9. Jahrhundert.

politične enote. Potem postane jasno, zakaj vir ne našteva Bajuvarov, Alamanov, Türinžanov, Burgundov in drugih, ki so živeli na prostoru krščanske srednje in zahodne Evrope, a politično niso bili samostojni. Hkrati se nam odpre možnost, da pozornost usmerimo h kristjanom **med Slovani**, pod njihovo oblastjo. Na tovrstne otoke pa smo zgoraj že pokazali.

Duhovniki, ki so skrbeli zanje, so morali biti tako visoki dostojanstveniki, da so potovali v Rim, sicer ne bi mogli biti vzrok zamudi. Ali je potem oznako sinodalnega udeleženca škofa Andreja, da je iz Celeje (Bratož 1993, 163), še vedno treba razumeti kot prazen naslov, ali pa se lahko poigramo z mislijo, da je prišel s celjskega prostora?

Druga polovica 8. stoletja

V tem času začenja prvi val novoustanovljenih cerkva. Cerkvi v lorškem področju (I) sta pač le odraz dogajanj v bavorski soseščini, ki tedaj temeljito razpreda cerkveno mrežo, a si dlje

Sl. 9. 1 - zahodna meja strnjenega področja slovanskih toponimov, 2 - poznoantične zapore, 3 - vzhodna meja Slovenije in Avstrije, 4 - področje večje gostote cerkva, 5 - cerkve nastale v prvi polovici 10. stoletja.

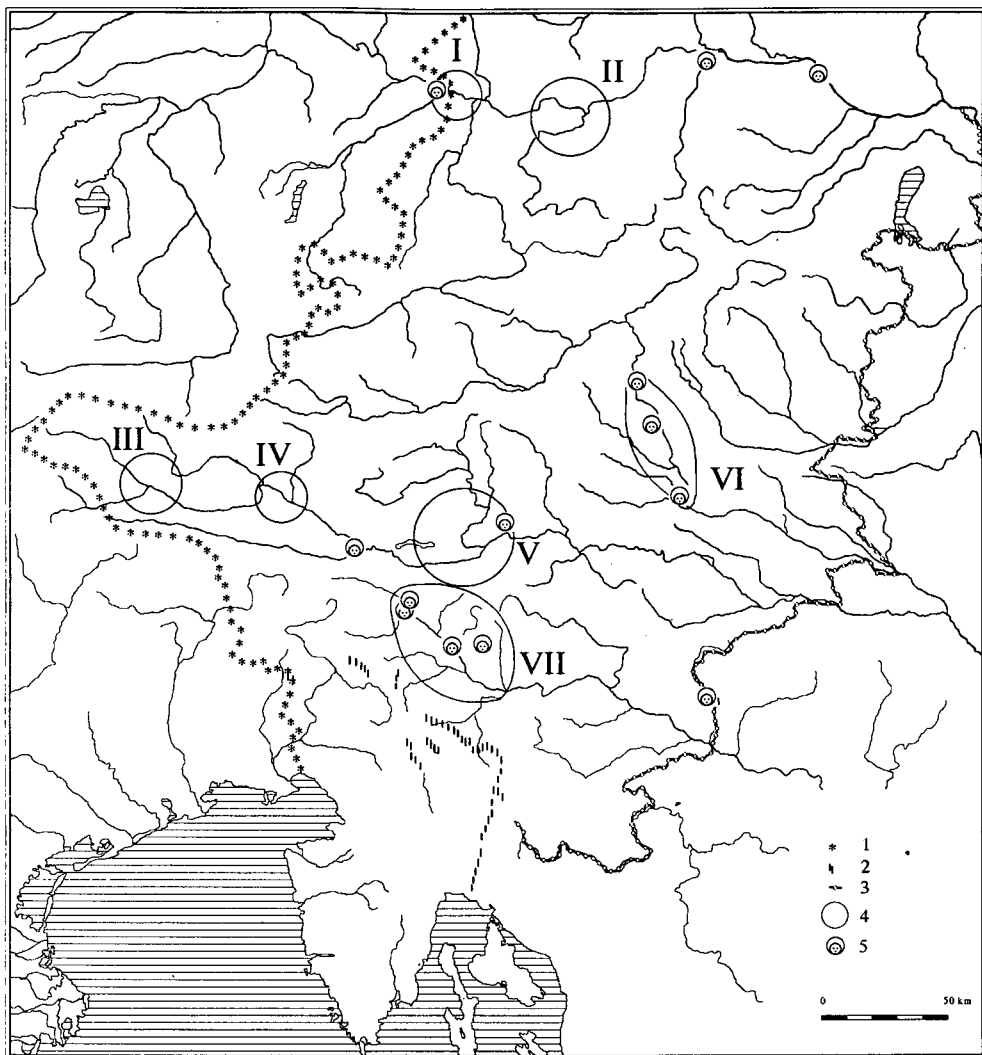
Abb. 9. 1 - Westgrenze des geschlossenen Gebietes slawischer Toponyme, 2 - Spätantike Claustra, 3 - Ostgrenze Sloweniens und Österreichs, 4 - Bereich größerer Anhäufung von Kirchen, 5 - Kirchen entstanden in der 1. Hälfte des 10. Jahrhunderts.

proti vzhodu ob Donavi ne upa, saj je tam že Avarija. Znotraj slovanskega ozemlja so nove cerkve le na ožjekarantanskem (V) in zgornjekoroškem-lurnskem (IV) področju (sl. 7), kjer je ob cerkvi v Molzbichlu nastal tudi samostan (Karpf 1989). Tem bi pravzaprav morali prišteti še cerkev Ad Undrimas v dolini zgornje Mure, ki pa še vedno ni z gotovostjo lokalizirana in je zato na naši karti ni. Južneje in vzhodneje novih cerkva ni.

S področjem cerkva 8. st. se v celoti prekriva področje kamnov s pletenino (sl. 4). To bi govorilo v prid tezi K. Karpfa, da se je treba vprašati, ali ti kamni večinoma ne izvirajo že iz 8. st. in ne šele iz 9. st., kakršno je bilo dosedanje splošno mnenje (Karpf 1989, 128; 1994, 65 ss).

9. stoletje

V tem času nastane največ novih cerkva (sl. 8), še zlasti je opazna dejavnost v graški (VI)

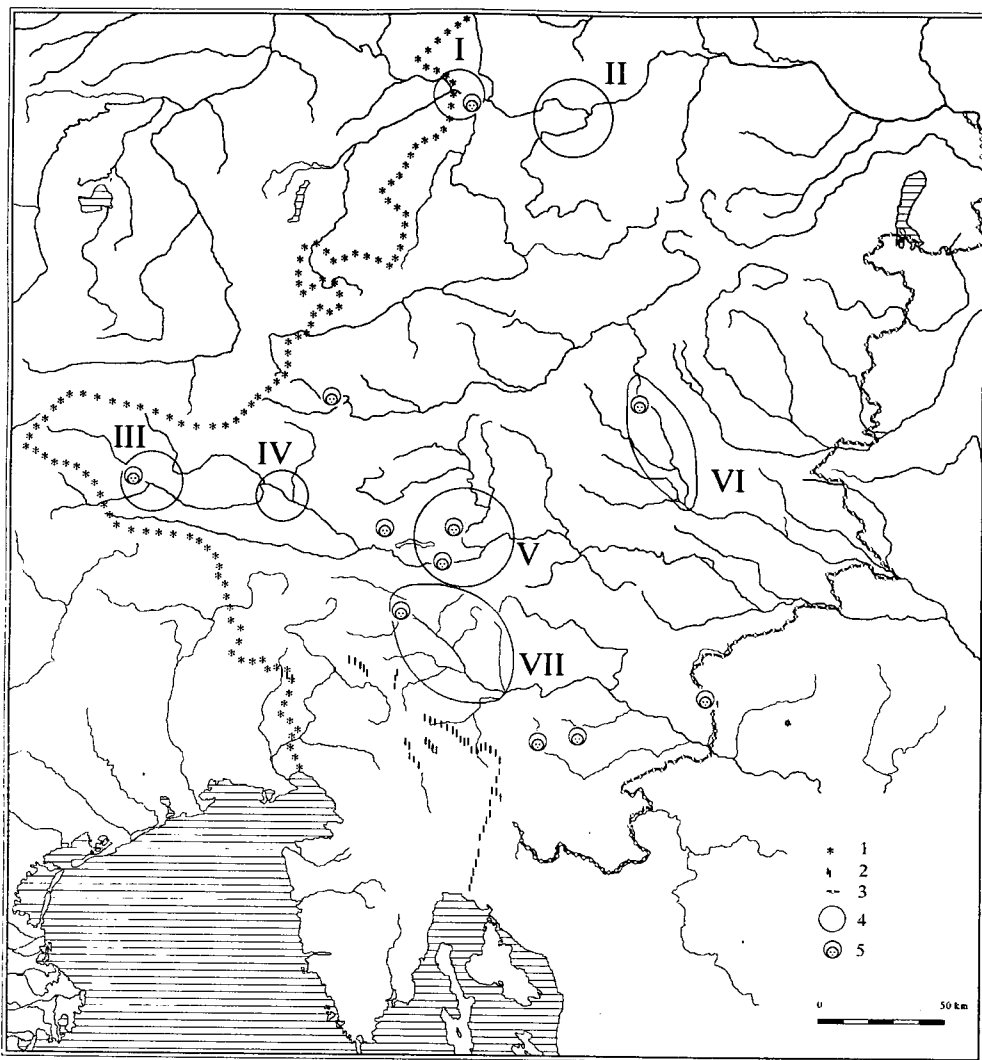

Sl. 10. 1 - zahodna meja strnjenega področja slovanskih toponimov, 2 - poznoantične zapore, 3 - vzhodna meja Slovenije in Avstrije, 4 - področje večje gostote cerkva, 5 - Martinu posvečene cerkve.
Abb. 10. 1 - Westgrenze des geschlossenen Gebietes slawischer Toponyme, 2 - Spätantike Claustra, 3 - Ostgrenze Sloweniens und Österreichs, 4 - Bereich größerer Anhäufung von Kirchen, 5 - Martins-Patrozinium.

in karniolški skupini (VII). Vendar cerkve nastajajo povsod, le v lorški (I) in vzhodnotirolski (III) skupini ne več. To je čas zrelega karolinškega cesarstva in živahne misijonske dejavnosti na novo osvojenih ozemljih.

Prva polovica 10. stoletja

Sedaj je gradbena dejavnost ponovno skršena na prostor Karantanije in Karniole, ena cerkev pa nastane še na amstettenskem področju (II) (sl. 9). Podoba je razumljiva, če se spomnimo, da je to polstoletje madžarskih pohodov, vpadov in ropanj. V drugi polovici 10. st. se politične razmere temeljito spremenijo, hkrati se začne hitro večati število ohranjenih pisanih virov. Tega obdobja namenoma nismo več zajeli, da bi bila podoba izpovedne moči cerkva iz Zbive jasnejša.

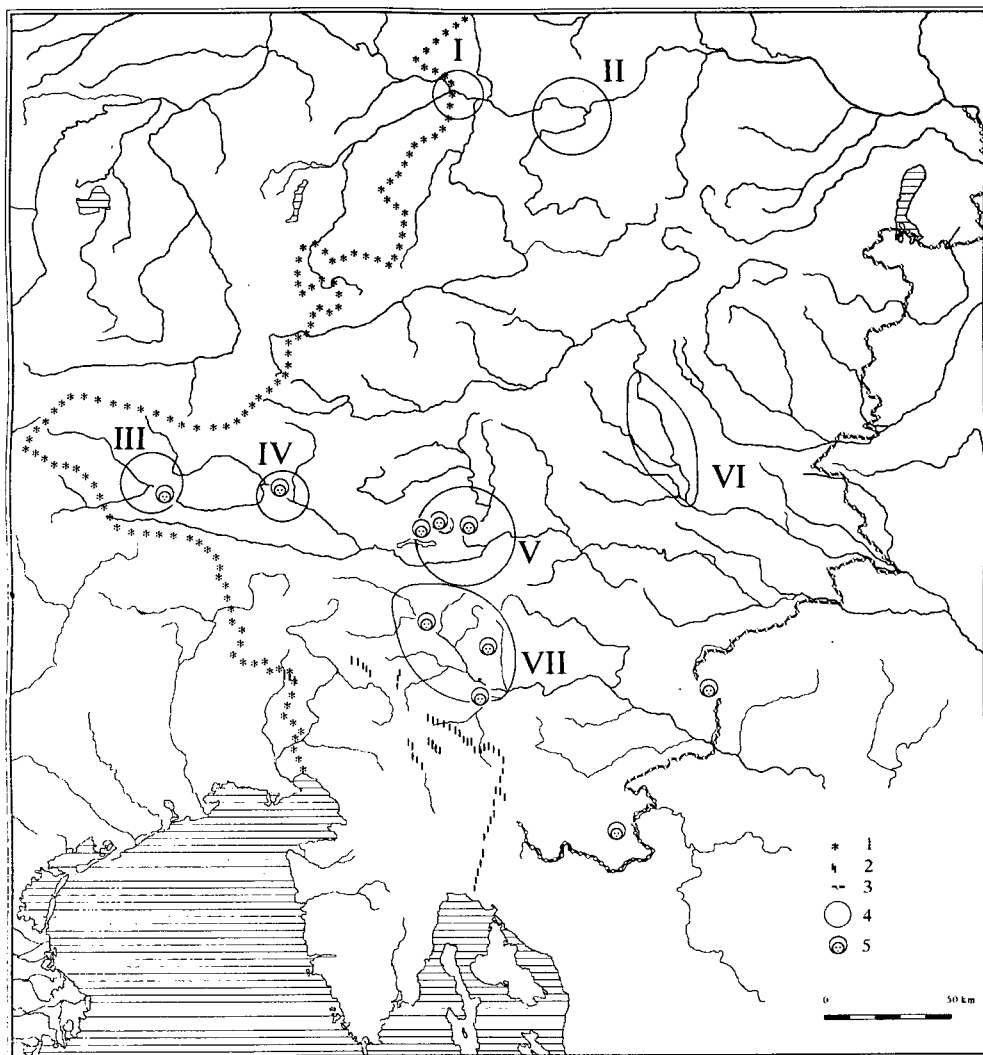
Sl. 11. 1 - zahodna meja strnjenege področja slovanskih toponimov, 2 - poznoantične zapore, 3 - vzhodna meja Slovenije in Avstrije, 4 - področje večje gostote cerkva, 5 - Mariji posvečene cerkve.

Abb. 11. 1 - Westgrenze des geschlossenen Gebietes slawischer Toponyme, 2 - Spätantike Claustra, 3 - Ostgrenze Sloweniens und Österreichs, 4 - Bereich größerer Anhäufung von Kirchen, 5 - Marien-Patrozinium.

Patrociniji

Pogosti so poizkusi ugotoviti starost cerkva po njihovih patrocinijih. Zato nas je zanimalo, koliko je ta metoda zanesljiva. Pri tem smo obratno izhajali iz poznane starosti in smo spremljali, kako se isti patrociniji pojavlja v prostoru in času. Zaradi majhnega števila primerkov v zbirki je treba številne izsledke sprejeti z dobršno mero previdnosti. Zlasti tam, kjer po sedanjih slikah nastopajo praznine, jih bodo nove najdbe morebiti še napolnile.

Med 69 možnimi patrociniji jih kar 37 pripada le štirim svetnikom: 12 Martinu, 10 Petru, 9 Mariji ter 6 Juriju. Vsi ostali so bolj ali manj posamični. Prvi trije dajejo imena cerkvam skozi vsa obravnavana obdobja, Jurij pa se prvič pojavi v drugi polovici 8. st. v Hodišah, če drži Cevčeva datacija hodiške plošče in ta pomeni začetek cerkve. Ploščo postavlja v drugo polovico 8. st. predvsem, ker naj bi kiparska dejavnost v Karantaniji pozneje v 9. st. potekala že v

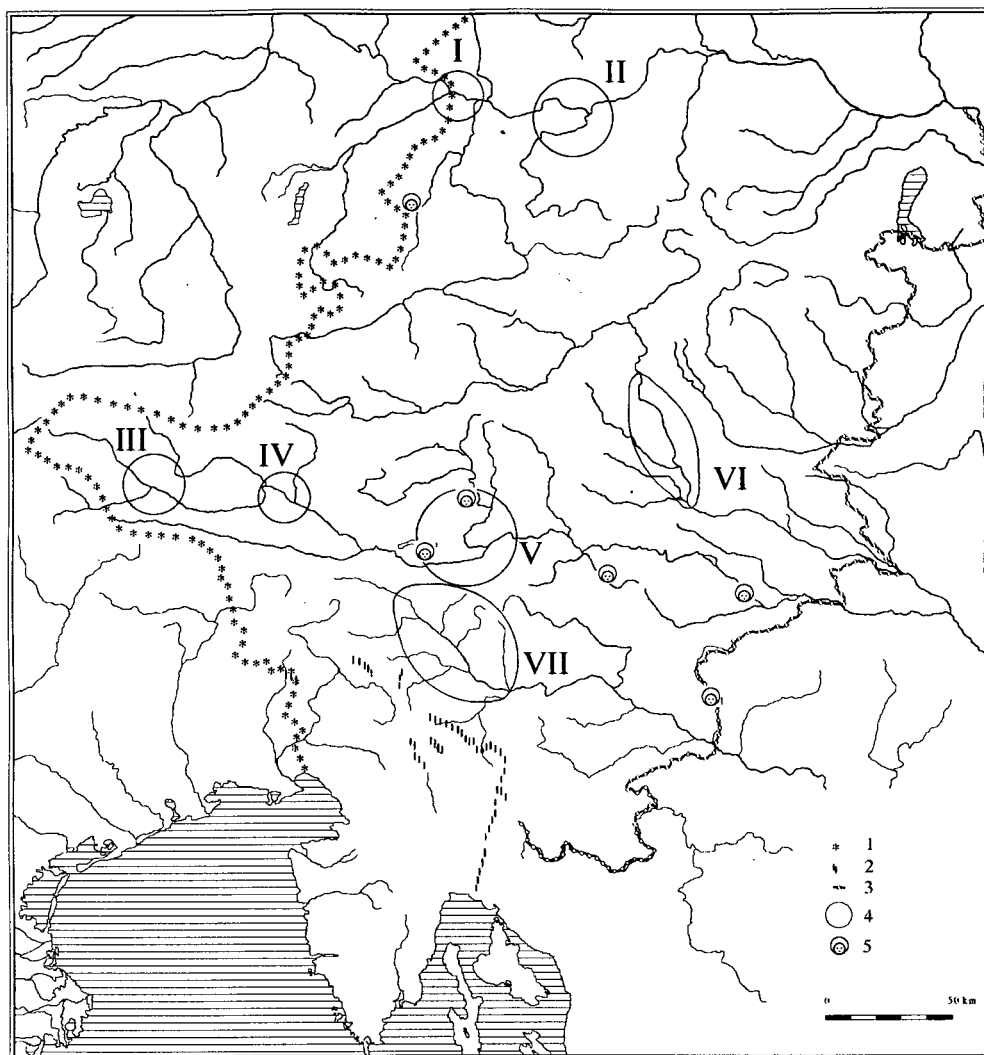

Sl. 12. 1 - zahodna meja strnjenegega področja slovanskih toponimov, 2 - poznoantične zapore, 3 - vzhodna meja Slovenije in Avstrije, 4 - področje večje gostote cerkva, 5 - Petru posvečene cerkve.

Abb. 12. 1 - Westgrenze des geschlossenen Gebietes slawischer Toponyme, 2 - Spätantike Claustra, 3 - Ostgrenze Sloweniens und Österreichs, 4 - Bereich größerer Anhäufung von Kirchen, 5 - Peters-Patrozinium.

pleteninasti ornamentiki (Cevc 1986, 18). Ta utemeljitev zahteva novo presojo, če se je pleteninasti okras res lahko v Karantaniji uveljavil tudi v 8. stoletju. Potem moramo ploščo postaviti bodisi še globlje v čas, ali pa dopustiti sočasnost obeh likovnih izrazov, vendar potem izgubimo terminus ante quem. Zato je občutek, da se Jurijev patrocinij pojavi nekoliko pozneje od prvih treh, lahko utemeljen predvsem s podatkom, da ga ni pri cerkvah, ki izvirajo iz pozne antike.

Končna ugotovitev je trenutno lahko samo ta, da nam patrociniji ne morejo povedati nič zanesljivega o času nastanka cerkve, da zato samo z njimi ne moremo dokazovati visoke starosti. Zdi se, da je bolj povedna njihova razprostranjenost, ki bi lahko opozarjala na značilne pogoje, ki so narekovali izbiro svetnika pri posvetitvi. To nakazuje tudi seznam patrocinijev, ki nam jih za Spodnjo Panonijo sporoča Conversio. Ta se po najbolj grobih obrisih od našega v

Sl. 13. 1 - zahodna meja strnjenege področja slovanskih toponimov, 2 - poznoantične zapore, 3 - vzhodna meja Slovenije in Avstrije, 4 - področje večje gostote cerkva, 5 - Juriju posvečene cerkve.

Abb. 13. 1 - Westgrenze des geschlossenen Gebietes slawischer Toponyme, 2 - Spätantike Claustra, 3 - Ostgrenze Sloweniens und Österreichs, 4 - Bereich größerer Anhäufung von Kirchen, 5 - Georgs-Patrozinium.

marsičem loči. Od naših najbolj množičnih štirih svetnikov sta tam le Marija in Peter, vendar ni Martina in Jurija. Pač pa je kar dvakrat Štefan, ki ga pri nas sploh ni.

Martin

Njemu posvečene cerkve (sl. 10) so široko razprostranjene, opazno pa se kopičijo v graški (VI) in karniolški (VII) skupini, kar ne more biti naključno.

Marija

Od vseh patrocinijev je njen (sl. 11) najbolj enakomerno razporejen. Njena priljubljenost je bila očitno najbolj splošna in najmočnejša.

Peter

Podoba (sl. 12) kaže razprostranjenost zgolj na jugozahodnem področju raziskanega ozemlja, kar prav tako ni sad naključja.

Jurij

Posvečenih mu je manj cerkva (sl. 13) kot prejšnjim trem, zato je njegovo ime posejano na manjšem področju. Verjetno ni nepomembna podrobnost, da je v cerkvenih skupinah zastopan le v ožjekarantanski (V), sicer pa leži izven njih.

Lastnosti skupin in razlagalni modeli

Cerkveno jedro lorške skupine (I) izvira še iz pozne antike, ostale cerkve so nastale do konca 8. st., pozneje novih v obravnavanem obdobju ni več, pojavijo pa se grobovi. - Tu je preostanek staroselcev na meji med Slovani in Germani, ki je bil razmeroma zgodaj vključen v bavarsko cerkveno organizacijo. Spajanje staroselcev s sosednjimi Germani in Slovani.

V amstetenski skupini (II) ni grobov ob cerkvah. - To je področje nemškega prodora v smeri proti vzhodu ob Donavi, ki mu je bila lorška skupina (I) mostišče.

Vse cerkve vzhodnotirolske skupine (III) izvirajo še iz pozne antike, v obravnavanem obdobju ni grobov ob cerkvah. - Gre za staroselski otok v bližini jezikovne meje.

Na področju zgornjekoroške - lumske skupine (IV) so začele nastajati cerkve v drugi polovici 8. st., pri čemer so se naslonile na še živo zgodnjekrščansko izročilo. Tu je ena od dveh največjih skupin kamnov s pletenino. V prvi polovici 10., verjetno pa tudi v drugi polovici 9. st. ni cerkvenih novogradenj. - Hitra prilagoditev civilizacijski ravni sosednjega romansko-germanskega sveta, ki kaže zastoj po prvi polovici 9. st.

Živahna gradnja cerkva poteka v ožjekarantanski skupini (V) od druge polovice 8. st. dalje skozi vse obravnavano obdobje. Tu je druga in najmočnejša skupina kamnov s pletenino. Od povprečja odstopa čaščenje Petra in Jurija. - Drugo področje s hitrimi civilizacijskimi spremembami. Morda z močnejšim poganskim izročilom, ki bi ga nadomestil sv. Jurij.

Cerkve nastajajo v graški skupini (VI) le v 9. st., izjemno priljubljen svetnik je Martin. - Poznejše pokristjanjevanje, ki ga prekinejo Madžari.

Največja je karniolaška skupina (VII). Tudi tu del cerkva izvira še iz pozne antike. V 8. st. novogradenj ni, nato rastejo do konca obravnavanega obdobja. Od povprečja odstopa čaščenje Petra in Martina. - Močni staroselski prežitki na raznolikem področju, ki pa v cerkvenem pogledu živi v mrtvilu do 9. stoletja.

Posplošitve in možne razlage

Obravnavano področje ne kaže enotne slike. Pokristjanjevanje so izvajale različne cerkvene ustanove ob podpori različnih posvetnih oblastnikov. Tako postane raznolikost lastnosti cerkvenih skupin bolj razumljiva. Staroselsko krščansko izročilo je bilo pri tem pomembno oporišče. Krščanski otoki globoko v slovanskem ozemlju so preživeli tudi zaradi dušnopastirske službe, ki je občasno trajala vsaj do zadnje četrtine 7. stoletja. Oživiljena misijonska dejavnost je začela najprej na Koroškem v drugi polovici 8. st., drugod pa na začetku 9. stoletja. Madžarska nevarnost jo je na ogroženih področjih v prvi polovici 10. st. povsem zavrnila.

Posamezne skupine cerkva so po vsej verjetnosti tudi odraz različnih upravnogospodarskih področij. Morda bi vsaj nekatera lahko označili z izrazom civitates, ki naj bi sestavljale 811 karantansko področje (Kos 1906, 37). Teh je bilo gotovo še več, vendar jih z našim enostranskim merilom nismo mogli ugotoviti, ker v njih iz različnih razlogov gradnja cerkva ni postala dokaz njihove identitete. Le-to bo potrebno najti z drugačnimi pristopi. Gledano v drugo smer, pa vsaj področja večjih cerkvenih skupin najverjetneje lahko vsebujejo tudi več upravnih enot nižjega reda - žup. Če posplošimo primer župe Bled (Pleterski 1986, 125 ss), potem so bile maloštevilne cerkve na širšem področju njihovih središč, obrobje pa je bilo prazno. To sliko bi lahko kvarile cerkve, ki so jih postavili na stara kulturna mesta. Vsaka cerkev torej še ne pomeni nujno posebne župe, več cerkva skupaj pa že lahko.

Svoje predstave o upravno - politični ureditvi v Vzhodnih Alpah bomo morali spremeniti. Zlasti to velja za obseg Karantanije v 8. st., in Karniole nasploh, s tem pa dopustiti možnost

obstoja še drugih teritorialnih enot poleg teh dveh slovanskih kneževin. Če so naše slike veljavne, je Karniola obsegala komaj kaj več od sedanje Gorenjske. Potem je povsem smiselno vprašanje, ali jo v 9. st. res nadomesti Grofija ob Savi, ali pa sta vendarle lahko obstajali druga poleg druge.

Karantanija 8. st. je bila zelo verjetno omejena na ožjo Koroško (V). Če je že obstajala povezava s sosednjimi področji, je bila zelo ohlapna. Prav lurnsko področje (IV) kaže ožjekarantanskemu (V) močno enak vzorec obnašanja, ki pa ima drugačno idejno osnovo. Ni naključje, da je tam v Molzbichlu (sl. 7) nastal prvi "slovanski" samostan (Pleterski 1994). In ni naključje, da je bil ta samostan požgan, s tem pa zagotovljena razširitev in utrditev osrednje karantanske oblasti.

Tudi etnična slika Vzhodnih Alp je pestra. Na zahodu in jugu so močni ostanki staroselcev, pri čemer smo z enostransko metodo zajeli le njihov krščanski del, dopustiti pa moramo tudi možnost poganstva.

Literatura:

- AMON, K. 1990, Hagiographische Bemerkungen zur Nonnosus-Inschrift in Molzbichl. - *Carinthia I* 180, 221 ss.
- BRATOŽ, R. 1993, Aquileia und der Alpen-Adria-Raum (von der Mitte des 6. Jahrhunderts bis 811). - v: *Karantanien und der Alpen-Adria-Raum im Frühmittelalter*, Wien-Köln-Weimar, 151 ss.
- CEVC, E. 1986, Predromanski relief v Hodišah na Koroškem. - *Razprave I. razr. SAZU* 15, 3 ss.
- CIGLENEČKI, S. 1993, Zgodnjekrščanske najdbe z Vipote. - *Arh. vest.* 44, 213.
- GRAFENAUER, B. 1969, Die Kontinuitätsfragen in der Geschichte des Altkarantanischen Raumes. - v: *Alpes Orientales V.* - Dela 2. razr. SAZU 24, 55 ss.
- HÖFLER, J. 1989, ocena: Ivan Stopar, Župnijska cerkev Marijinega vnebovzetja v Braslovčah in problem karolinške sakralne arhitekture na Slovenskem. - *Arh. vest.* 39-40, 650 ss.
- KARPF, K. 1989, Das Kloster Molzbichl - ein Missionszentrum des 8. Jahrhunderts in Karantanien. - *Carinthia I* 179, 125 ss.
- KARPF, K. 1994, *Steinerne Kirchengestaltungen in Kärnten aus tassilonisch-karolingischer Zeit.* - Tipkopisni magistririj, Otto-Friedrich-Universität Bamberg.
- KOS, F. 1906, *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku 2.* - Ljubljana.
- KRONSTEINER, O. 1984, "Alpenromanisch" aus slawistischer Sicht. - v: *Das Romanische in den Ostalpen.* - Sitzungsberichte 442, phil. - hist. Klasse, Österreichische Akademie der Wissenschaften. 73 ss.
- MODRIJAN, Z. 1993, Kataster arheoloških najdišč Slovenije (ARKAS) - drugi del. - *Arheo* 16, v tisku.
- PLETERSKI, A. 1983, Časovna izpovednost plastovitosti staroslovanskega grobišča Sedlo na Blejskem gradu. - *Arh. vest.* 33, 134 ss.
- PLETERSKI, A. 1986, *Župa Bled. Nastanek, razvoj in prežitki.* - Dela I. razr. SAZU, Ljubljana.
- PLETERSKI, A. 1994, Arheologija in nastanek Brižinskih spomenikov. - referat na mednarodnem simpoziju o Brižinskih spomenikih, Ljubljana 14. - 16. aprila 1994.
- PLETERSKI, A. 1994, *Ecclesia demonibus addicta.* - *Zgod. čas.* 48, 297 ss.
- PLETERSKI, A. in T. ZWITTER 1993, The KOR Seriation Program and its applicability in Archaeological Research. - *Arh. vest.* 44, 269 ss.
- SAGADIN, M. 1988, *Kranj - križišče Iskra.* - Kat. in monogr. 24, Ljubljana.
- SEIDL, J. G. 1881, *Sagen und Geschichten aus Steiermark.* - Graz. (Na podatek je prijazno opozoril dr. Slavko Ciglenečki, ki pa ga ni več utegnil vključiti v objavo zgodnjekrščanskih najdb z Vipote.)
- STOPAR, I. 1987, *Župnijska cerkev Marijinega vnebovzetja v Braslovčah in problem karolinške sakralne arhitekture na Slovenskem.* - Ljubljana.
- SZAMEIT, E. 1986, Karolingische Waffenfunde aus Österreich. Teil I: Die Schwerter. - *Arch. Austr.* 70, 385 ss.
- SZAMEIT, E. 1987, Karolingische Waffenfunde aus Österreich. Teil II: Die Saxe und Lanzenspitzen. - *Arch. Austr.* 71, 155 ss.
- SZAMEIT, E. 1992, Zur chronologischen Stellung des frühmittelalterlichen Gräberfeldes von Sieghartskirchen, Niederösterreich, und die Grabfunde aus Proleb, Steiermark. - v: *Awarenforschungen, Studien zur Archäologie der Awaren* 4, 803 ss.
- SZAMEIT, E. 1993, Das frühmittelalterliche Grab von Grabelsdorf bei St. Kanzian am Klopeinersee, Kärnten. - *Arch. Austr.* 77, 213 ss.
- TECCO-HVALA, S. 1992, Kataster arheoloških najdišč Slovenije ali zgodba o nastanku neke računalniške baze podatkov (prvi del). - *Arheo* 15, 62 ss.

Zusammenfassung

**ZBIVA – ARCHÄOLOGISCHE DATENBANK FÜR DEN OSTALPENBEREICH.
DIE KIRCHEN IN DEN OLSTALPEN VOM 8. BIS 10. JAHRHUNDERT**

Andrej Pleterski und Mateja Belak

I. ZBIVA – Archäologische Datenbank für die Ostalpen und deren Randgebiete im Frühmittelalter (der erfaßte Bereich ist aus der Karte zu erschen).

Die Sammlung umfaßt Materialien vom 7. bis 11. Jahrhundert. Zur Zeit besteht sie aus drei elektronisch gespeicherten Dateien: Fundorten, Gräbern und Gegenständen. Es folgt ein Verzeichnis der Literatur, die als Informationsquelle diente. Im zweiten Teil des Aufsatzes finden Sie ein Beispiel für den praktischen Gebrauch.

II. Die Kirchen in den Ostalpen vom 8. bis zur ersten Hälfte des 10. Jahrhunderts

Räumlich haben wir uns auf den Bereich östlich der Westgrenze des geschlossenen Gebietes slawischer Toponyme in den Ostalpen begrenzt, nördlich der spätantiken Claustra, westlich der heutigen Ostgrenze Sloweniens und Österreich, südlich der Donau. Hier setzen wir das Kernland der Alpenlawen an. Die Gebiete, die von den Alpenlawen erst seit Ende des 8. Jahrhunderts besiedelt wurden, haben wir aufgrund des unterschiedlichen Kontextes nicht berücksichtigt. Anhand der Kirchen suchten wir die Christianisierung des Gebietes vom 8. bis zur Mitte des 10. Jahrhunderts festzustellen.

Quellen

Die Informationen für die Datenbank schöpften wir aus mehreren Quellen: aus materiellen und schriftlichen. Bei den schriftlichen Quellen (**Abb. 1**) haben wir nur die Kirchen berücksichtigt, die räumlich feststellbar sind. Die schriftlichen Quellen sind allerdings so lückenhaft, daß auf deren Grundlage jegliche Verallgemeinerung irreführend sein könnte. Die materiellen Quellen lassen sich in mehrere Gruppen einteilen; am verlässlichsten sind freigelegte Reste alter Kirchengebäude, ferner Gebäude, die noch heute stehen und vom kunstgeschichtlichen Standpunkt in die behandelte Zeit datiert werden können (**Abb. 2**). Zu erkennen sind Anhäufungen an der Donau (I) und in Osttirol (III), die allerdings hauptsächlich als Folge intensiver Erforschung zu betrachten sind.

Etwas weniger verlässlich ist die Bestimmung ehemaliger Kirchen mit Hilfe von Gräbern an den jetzigen Kirchen (**Abb. 3**) und von Resten karolingischer Flechtwerksteine Steine (**Abb. 4**), die an oder in den heutigen Kirchen gefunden wurden. Wir räumen durchaus die Möglichkeit ein, daß die Kirchen auch jünger oder älter sind als die benachbarten Friedhöfe und älter als die Flechtwerksteine. Daß es sich um einen Kirchenfriedhof handelt, ist aus der Anordnung und Orientierung der Gräber zu schließen. Die große Zahl der Kirchenfriedhöfe im Bereich von Carniola (VII) ist eine Folge gründlicher Erforschung, allerdings sollte die Vermutung, daß es sich um die Folge eines kulturellen Motivs handle, nicht vollends außer acht gelassen werden. Interessant ist ferner ein Vergleich zwischen den Abbildungen 1 und 4, der darauf deutet, daß Steine mit Flechtornamentik größtenteils in Bereichen liegen, die in den schriftlichen Quellen Erwähnung finden (I, IV, V). Das könnte die Folge einer charakteristischen kultur-zivilisatorischen Stufe dieser Orte sein.

Gesuchte Charakteristika

Im Grunde haben wir nur drei Arten von Daten gesucht: Raum, Zeit und Patrozinium. Die erste ist am wenigsten umstritten, wenngleich auch hier schon Fehler möglich sind. Bei der Zeit suchten wir die Entstehung des ersten Kirchengebäudes zu bestimmen oder festzustellen, ob die Kirche schon in der ersten Hälfte des 8. Jahrhunderts schon gestanden hatte. Die nur annähernd datierten Kirchen haben wir bei der eingehenden Zeitanalyse außer acht gelassen. Die übrigen Kirchen datierten wir größtenteils mittelbar durch die Analyse der umliegenden Gräber. Dabei lehnten wir uns an die Gliederung des Materials in die Zeitstufen an, wie sie Sedlo auf der Bleder Burg aufweist (Pleterski 1983) und wie sie von der Kržišče – Iskra in Kranj bestätigt wird (Sagadin 1988, 44 ff.), eine absolute Datierung in diese Zeit untermauern auch die letzten Untersuchungen der österreichischen Fundstätten (Szameit 1986, 1987, 1992, 1993). Die Verlässlichkeit der Zeitbestimmung ist abhängig von der archäologischen Erforschung des Fundortes. Die Angaben über die Patrozinien sind ebenfalls nur zum Teil gewiß. Ausnahmen bilden gleichzeitige Erwähnungen in Schriftlichen Quellen; also mußten wir eine Kontinuität bis zur ersten Erwähnung voraussetzen. Falls wir eine Umbenennung der Kirche vermuteten, wurde diese Angabe nicht

berücksichtigt. Dennoch besteht die Möglichkeit, daß alle in der Datei erfaßten Namen nicht die richtigen sind.

Die gesamte Verlässlichkeit aller drei Arten von Daten schätzen wir auf 90%, was für ein relativ wirklichkeitsgetreues grobes Bild genügen müßte. Die Gesamtzahl der Kirchen beträgt 69, was auf jeden Fall nicht das Endergebnis darstellt, dennoch ist die Zahl schon genügend groß, um kleinere Lücken und Fehler zu überbrücken. Darin liegt der wesentliche Vorteil einer weitgefaßten Datenbank. Wir brauchen nicht alles bis zur letzten Einzelheit zu erfassen, um die Hauptumrisse des Musters zu erkennen.

Raum

Einen geeigneten Ausgangspunkt erhielten wir erst, als wir alle behandelten Kirchen auf einmal kartierten. An einigen Stellen sind ausgeprägtere Anhäufungen von Kirchen zu sehen (**Abb. 5**). Diese Gebiete bezeichneten wir als Lorcher (I), Amstettener (II), Osttiroler (III), Oberkärntner-Lurner (IV), Zentralkarantänisches (V), Grazer (VI) und Karniolischen (VII) Gebiet. Ihre Grenzen haben wir eingezeichnet in die Karte aller Fundorte aus der Zeit vom 7. bis 10. Jahrhundert (**Abb. 6**). Die erwartete Übereinstimmung mit dem allgemeinen Besiedlungsbild ist allerdings nur partiell, was auf eine unterschiedliche Geschwindigkeit und Stufe der Christianisierung hindeutet. Alle 7 Gruppen umfassen die noch heutzutage bedeutenden Wirtschafts- und Verwaltungszentren (I – Linz, II – Amstetten, III – Lienz, IV – Spittal, V – Klagenfurt, VI – Graz, VII – Kranj – Ljubljana), zugleich stehen sie im Bereich antiker und spätantiker Zentren (I – Lentia, Lauriacum, II – Ad Iuvense, III – Aguntum, IV – Teurnia, V – Virunum, VI – Flavia Solva, VII – Carnium, Emona).

Die Kirchengruppen waren demnach ein Reflex der verschiedenen Verwaltungsbereiche.

Zeit

Die Kirchen, die zeitlich nicht näher bestimmt werden konnten, wurden bei den Kartierungen nicht berücksichtigt. Die Kartierungen genauerer zeitlicher Einteilungen haben keine sichtbaren Resultate erbracht. Erst, nachdem wir uns für größere Zeitspannen entschlossen hatten, bot sich ein sinnvolles Bild.

Die erste Hälfte des 8. Jahrhunderts und die Frage altchristlicher Überreste

Die Kirchen des 8. Jahrhunderts (**Abb. 7**) wurden eingeteilt in diejenigen, die schon in dessen erster Hälfte standen, und in diejenigen, die erst in der zweiten Jahrhunderthälfte errichtet wurden. In der älteren Hälfte existierte schon die gesamte Osttiroler Gruppe (III). Noch mehr, alle Kirchen dieser Gruppe sind offensichtlich in der Spätantike entstanden, wobei wir unter Spätantike die Zeit bis zur Ansiedlung der Slawen verstehen. Die Baustufen der einzelnen Kirchen werden nicht analysiert. Einer Kontinuität aus der Spätantike begegnen wir auch in Lorch in der Lorcher Gruppe (I) und in der Karniolischen Gruppe (VII). Außerhalb der Gruppen ist eine Kontinuität auf den Svete gore an der Südostgrenze des erfaßten Gebietes anzunehmen. Eine ununterbrochene Nutzung der einzelnen Gebäude ist natürlich nicht unbedingt gleichzusetzen mit einer Kontinuität des Kultes, jedoch ist es sehr wahrscheinlich. Wir haben sogar den umgekehrten Fall von Kontinuität des Kultes bei Diskontinuität des Gebäudes. Es handelt sich um den lokalen, höchstwahrscheinlich aus Teurnia stammenden Geistlichen Nonnosus, den man schon im 6. Jahrhundert zu verehren begann (Amon 1990).

Ein eigentümliches Zeugnis von der ehemaligen frühchristlichen Vergangenheit bietet die Volksüberlieferung vom Hügel Vipota bei Celje. Ihr zufolge sollen sich einst dort Christen vor dem Zorn der Heiden versteckt haben (Seidl 1881, 76). Die historische Wirklichkeit der Erzählung beweist der unlängst entdeckte Fund einer frühchristlichen Kirchengrausstattung, die man vielleicht aus dem nahegelegenen Celeia auf den Vipota-Hügel brachte und die frühestens Ende des 6. Jahrhunderts oder sogar später in den Erdboden kam (Ciglenečki 1993).

All diese Fälle können wir als Ausdruck von Resten altslawischer christlicher welscher Bevölkerung erklären. Diese Erklärung bestätigt auch die Nachbarschaft von vorslawischen Namen oder Namen, die die Walachen bezeichnen (vgl. Kronsteiner 1984, 81; Grafenauer B. 1969, Karte III). Solche Überreste an der westlichen slawischen Sprachgrenze sind nicht ungewöhnlich, interessanterweise reichen sie aber auch in das Innere des von Slawen besiedelten Gebietes. In diesem Zusammenhang wird den historischen Daten, auf die unlängst R. Bratož hingewiesen hat, eine durchaus eigentümliche Bedeutung zu teil. Es handelt sich um einen Brief von der Frühjahrs-synode in Rom aus dem Jahre 680 an den Byzantinischen Kaiser. Darin erklärt der Papst unter anderem die Verspätungen bei der Vorbereitung auch damit, daß zahlreiche Gottesdiener »in medio gentium, tam Langobardorum, quamquam Sclavorum, nec non Francorum, Gallorum et

Gothorum atque Britannorum« weilten (Bratož 1993, 162 f.). Wenn wir die angeführten Namen als politische Einheiten verstehen, wird uns klar, warum in den Quellen nicht die Baiern, Alemannen, Thüringer, Burgunder und andere aufgezählt werden, die im Bereich des christlichen Mittel- und Westeuropa lebten, aber politisch nicht selbständig waren. Es bietet sich die Möglichkeit, unsere Aufmerksamkeit auf die Christen **unter den Slawen** unter ihrer Herrschaft zu lenken. Auf derartige Inseln haben wir schon oben hingewiesen.

Die Geistlichen, die für sie sorgten, mußten solch hohe Würdenträger gewesen sein, daß sie nach Rom reisten, sonst wären sie nicht der Grund für eine Verspätung gewesen. Ist dann die Bezeichnung eines Synodenteilnehmers, des Bischofs Andreas, nach Celeia (Bratož 1993, 163), noch immer als nichtssagender Titel zu verstehen, oder können wir mit dem Gedanken spielen, daß er aus dem Raum Celeia gekommen sei?

Zweite Hälfte des 8. Jahrhunderts

In dieser Zeit setzt die erste Welle neugegründeter Kirchen ein. Die beiden Kirchen im Lorcher Gebiet (I) reflektieren nur die Ereignisse in der bairischen Nachbarschaft, die damals im Land ein dichtes Netz von Kirchen knüpft, aber weiter nach Osten jenseits der Donau nicht vorzudringen wagt, weil dort schon das Awarenreich liegt. Innerhalb des slawischen Territoriums befinden sich neue Kirchen lediglich im Zentralkarantaniens (V) und Oberkärntner-Lurner (IV) Gebiet (**Abb. 7**), wo nebst der Kirche in Molzbichl auch ein Kloster gegründet wurde (Karpf 1989). Zu diesen müßten wir noch die Kirche Ad Undrimas im Tal der oberen Mur hinzuzählen, die allerdings immer noch nicht mit Sicherheit lokalisiert wurde und deshalb auf unserer Karte nicht eingezeichnet ist. Südlicher und östlicher davon gibt es keine neuen Kirchen.

Mit dem Bereich der Kirchen aus dem 8. Jahrhundert deckt sich zur Gänze der Bereich von Flechtwerksteinen (**Abb. 4**). Das spräche für Karpfs These, daß man sich fragen müßte, ob diese Steine größtenteils nicht schon aus dem 8. Jahrhundert und nicht erst aus dem 9. Jahrhundert stammten, wie bisher allgemein angenommen wurde (Karpf 1989, 128; 1994, 65 ff.).

9. Jahrhundert

In dieser Zeit entstehen die meisten neuen Kirchen (**Abb. 8**), eine intensive Bautätigkeit ist insbesondere in der Grazer (VI) und der Karniolischen Gruppe (VII) zu beobachten. Doch werden überall Kirchen errichtet, nur nicht mehr in der Lorcher (I) und der Osttiroler (III) Gruppe. Es ist die Zeit des gefestigten Karolingerreiches und einer regen Missionstätigkeit in den neuerobernten Gebieten.

Erste Hälfte des 10. Jahrhunderts

In dieser Zeit ist die Bautätigkeit beschränkt auf den Bereich Karantaniens und Carniolas, eine Kirche wird noch im Amstettener Bereich (II) errichtet (**Abb. 9**). Das dargebotene Bild ist verständlich, wenn wir vor Augen haben, daß es die Zeit der einhalbes Jahrhundert andauernden Magyarenfeldzüge, -einfälle und -raubzüge war. In der zweiten Hälfte des 10. Jahrhunderts nehmen die politischen Verhältnisse eine grundlegende Wendung, zugleich beginnt auch die Zahl erhaltener schriftlicher Quellen größer zu werden. Diesen Zeitraum haben wir absichtlich nicht mehr erfaßt, um das aufschlußreiche Bild der Kirchen aus der ZBIVA deutlicher hervortreten zu lassen.

Patrozinien

Häufig sind die Versuche, das Alter der Kirchen nach ihren Patrozinien zu bestimmen. Deswegen wollten wir in Erfahrung bringen, inwieweit diese Methode verläßlich ist. Dabei gingen wir in umgekehrter Weise von dem bekannten Alter aus und verfolgten, wie das Patrozinium in Raum und Zeit in Erscheinung tritt. Wegen der geringen Zahl an Beispielen in der Sammlung muß man den Forschungsergebnissen mit einem gewissen Grad an Skepsis gegenüberstehen, vor allem dort, wo nach jetzigen Darstellungen Lücken auftreten, die vielleicht durch neue Funde gefüllt werden könnten.

Unter den 69 möglichen Patrozinien gehören 37 nur vier Heiligen: 12 dem hl. Martin, 10 dem hl. Petrus, 9 der hl. Maria und 6 dem hl. Georg. Alle anderen treten mehr oder weniger einzeln auf. Die ersten drei benennen die Kirchen all die behandelten Epochen hindurch, der hl. Georg erscheint dagegen erst in der zweiten Hälfte des 8. Jahrhunderts.

Die Patrozinien können uns allerdings nichts Verläßliches über die Entstehungszeit der Kirchen sagen, deshalb können wir mit ihnen allein nicht den Nachweis für ein hohes Alter erbringen. Ihre Verbreitung scheint aufschlußreicher zu sein, die auf typische Bedingungen hinweisen könnte, die die Wahl des Heiligen bei der Einweihung bestimmten.

Martin

Die ihm geweihten Kirchen (**Abb. 10**) sind weit verbreitet, merklich konzentrieren sie sich allerdings in der Grazer (VI) und der Karniolischen (VII) Gruppe.

Maria

Von allen Patrozinien ist das ihrige (**Abb. 11**) am gleichmäßigsten verstreut. Sie erfreute sich offensichtlich allgemeinsten und größter Beliebtheit.

Peter

Wie aus **Abbildung 12** zu entnehmen ist, beschränkt sich seine Verbreitung allein auf den südwestlichen Bereich des erforschten Gebietes.

Georg

Ihm sind weniger Kirchen geweiht (**Abb. 13**) als den anderen dreien, weshalb sein Name in einem kleineren Bereich verstreut ist. Sicherlich nicht zu vernachlässigen ist das Detail, daß er in den Kirchengruppen nur in der Zentralkarantischen (V) vertreten ist, sonst liegt er außerhalb davon.

Charakteristika der Gruppen und Auslegungsmodelle

Das Kirchenzentrum der Lorcher Gruppe (I) datiert schon von der Spätantike, die übrigen Kirchen entstanden bis zum Ende des 8. Jahrhunderts, später gibt es in dem behandelten Zeitraum keine neuen mehr, es treten aber Gräber auf. – Hier leben Überreste von Altsässigen an der Grenze zwischen den Slawen und Germanen, die schon relativ früh in die bairische Kirchenorganisation eingegliedert wurden. Verschmelzung der Altsässigen mit den benachbarten Germanen und Slawen.

In der Amstettener Gruppe (II) gibt es keine Gräber neben den Kirchen. Es ist der Bereich des deutschen Vordringens in Richtung Osten an der Donau entlang, wofür die Lorcher Gruppe (I) eine Brücke bildete.

Alle Kirchen der Osttiroler Gruppe (III) stammen schon aus der Spätantike, in der behandelten Epoche gibt es neben den Kirchen keine Gräber. – Es handelt sich um eine Insel von Altsassen in der Nähe der Sprachgrenze.

Im Bereich der Oberkärntner-Lurner Gruppe (IV) begann man in der zweiten Hälfte des 8. Jahrhunderts Kirchen zu errichten, wobei sie sich an die noch lebendige frühchristliche Tradition anlehnten. Hier kommt eine der beiden größten Gruppen von Flechtwerksteinen vor. In der ersten Hälfte des 10., wahrscheinlich auch in der zweiten Hälfte des 9. Jahrhunderts werden keine neuen Kirchen erbaut. – Schnelle Anpassung an das Zivilisationsniveau der benachbarten romanisch-germanischen Welt, die einen Stillstand nach der ersten Hälfte des 9. Jahrhunderts erkennen läßt.

Eine rege Kirchenbautätigkeit erfolgt in der Zentralkarantischen Gruppe (V) seit der zweiten Hälfte des 8. Jahrhunderts durch den ganzen behandelten Zeitraum hindurch. Hier befindet sich die zweite und größte Gruppe von Flechtwerksteinen. Über dem Durchschnitt liegt die Verehrung der Hll. Petrus und Georg. – Zweiter Bereich mit schnellen Zivilisationsveränderungen. Vielleicht mit stärkerer heidnischer Überlieferung, die der hl. Georg ersetzen sollte.

Kirchen entstehen in der Grazer Gruppe (VI) nur im 9. Jahrhundert, ein ausgesprochen beliebter Heiliger ist Martin. Spätere Christianisierung, die durch die Magyaren unterbrochen wird.

Die größte ist die Karniolische Gruppe (VII). Auch hier datiert ein Teil der Kirchen von der Spätantike. Im 8. Jahrhundert werden keine neuen erbaut, aber im Anschluß daran bis zum Ende des behandelten Zeitraums. Über dem Durchschnitt liegt die Verehrung der Hll. Peter und Martin. – Starke Überreste von Altsässigen in vielen Bereichen, die von den offiziellen kirchlichen Bestrebungen bis zum 9. Jahrhundert unberührt bleiben.

Verallgemeinerungen und mögliche Auslegungen

Der behandelte Bereich läßt kein einheitliches Bild erkennen. Die Christianisierung wurde durchgeführt von verschiedenen kirchlichen Institutionen mit Unterstützung verschiedener weltlicher Herrscher. So wird die Charakteristikvielfalt der Kirchengruppen verständlicher. Die christliche Überlieferung der Altsässigen war hierbei sehr förderlich. Die christlichen Inseln tief im slawischen Gebiet überlebten auch dank der Seelsorge, die zeitweise mindestens bis zum letzten Viertel des 7. Jahrhunderts dauerte. Die wiederbelebte Missionstätigkeit begann zunächst in Kärnten in der zweiten Hälfte des 8. Jahrhunderts, anderenorts dagegen Anfang des 9. Jahrhunderts. Die magyarische Gefahr brachte sie in den bedrohten Gebieten in der ersten Hälfte des 10. Jahrhunderts vollends zum Erliegen.

Die einzelnen Kirchengruppen reflektieren aller Wahrscheinlichkeit nach auch die verschiedenen administrativ-wirtschaftlichen Bereiche. Vielleicht könnte man zumindest einige davon mit dem Ausdruck »civitates« bezeichnen, die im Jahre 811 das Gebiet Karantaniens bildeten (Kos 1906, 37).

Unsere Vorstellungen von der administrativ-politischen Einrichtung Karantaniens in den Ostalpen müssen wir ändern. Das gilt insbesondere für die Ausdehnung Karantaniens im 8. Jahrhundert und Karniolas überhaupt, damit müssen wir auch die Möglichkeit der Existenz anderer territorialer Einheiten neben den beiden slawischen Fürstentümern einräumen.

Das Karantanien des 8. Jahrhunderts war höchstwahrscheinlich auf das Kernland Kärntens beschränkt (V). Falls es schon Beziehungen zu den benachbarten Gebieten gegeben haben soll, dann waren sie sehr lose. Gerade der Lurner Bereich (IV) zeigt ein dem Zentralkarantanischen sehr ähnliches Verhaltensmuster, das allerdings eine andere geistige Grundlage hat. Es ist kein Zufall, daß dort in Molzbichl (**Abb. 7**) das erste »slawische Kloster« gegründet wurde (Pleterski 1994); und es ist auch kein Zufall, daß dieses Kloster niedergebrannt und damit die Ausbreitung und Festigung der zentralen karantanischen Herrschaft gefestigt wurde.

Auch das ethnische Bild der Ostalpen war vielfältig. Im Westen und Süden existierten starke Überreste von Altsässigen, wobei wir durch die einseitige Methode nur ihren christlichen Teil erfaßt haben, wir müssen aber auch die Möglichkeit eines heidnischen Teils einräumen.

SLOVENSKA MATICA, SI-1000 Ljubljana, Kongresni trg 8,
pp. 458, tel.: (061) 12-63-190

je jeseni 1994 med svojimi publikacijami izdala tudi tri za zgodovinarje posebej zanimive knjige, ki jih člani Zveze zgodovinskih društev Slovenije lahko kupijo po članskih cenah SM:

Andrej Vovko
MAL POLOŽI DAR . . . DOMU NA ALTAR

»Portret slovenske narodnoobrambne šolske organizacije Družbe sv. Cirila in Metoda 1885–1918«, torej od ustanovitve CMD do razpada Avstro-Ogrske, je berljivo napisan prikaz slovenskih prizadevanj, da bi z vztrajno in domiselno nabiranimi prostovoljnimi prispevki vzdrževali slovenske šolske zavode, posebej še v narodno najbolj ogroženih obrobni pokrajinah.

Lojze Ude
MOJE MNENJE O POLOŽAJU

»Članki in pisma 1941–1994« (v uredništvu in s spremno besedo Borisa Mlakarja) kažejo znanega narodnega delavca kot »kritičnega spremljevalca Osvobodilne fronte«, saj si je Lojze Ude upal odkrito nasprotovati vrsti potez (partijskega) vodstva OF, sprožil je tudi akcijo za premirje med obema taboroma državljanske vojne – in ostal živ, a od petdesetih let odrinjen na rob družbe.

Vladimir Ribarič
POTRESI V SLOVENIJI

»Ob stoti obletnici velikega ljubljanskega potresa« je podnaslov pregledno in poljudno napisane knjige našega uglednega naravoslovca, ki poleg uvodnih poglavij o mitih in realnosti potresov predstavlja pomembnejše potrese v Sloveniji in njenem sosledstvu od leta 792 dalje, posebej pa prikaže tudi stoletni razvoj slovenske seizmologije.